

Andrej Pleterski

**UPORABA ARHEOLOŠKIH NAJDB IN ZGODOVINSKIH VIROV
PRI SREDNJEVEŠKEM ZGODOVINSKEM RAZISKOVANJU
(NA PRIMERU BLEDA IN RAZVOJA TAMOŠNJEGA BRIKSENSKEGA
GOSPOSTVA)**

Uvod in metoda dela

Poznavanje zgodovine Slovencev do časa razvitega fevdalizma sloni večinoma na analizi pisanih in le v neznatni meri tvarnih (arheoloških) virov. Ker pa se količinsko veča le poznavanje tvarnih virov in ker le ti lahko prispevajo tudi k novi vsebinski opredelitvi pisanih virov, je najširša uporaba tvarnih virov v povezavi s pisanimi viri neizogibna pri raziskovanju slovenske preteklosti. Da bi lahko skupno uporabili tvarne in pisane vire, je bilo treba najti metodo, ki to omogoča. Metoda dela¹ je nastajala, rasla in se razvijala hkrati s praktičnim delom samim, soodvisno prepletena z reševanjem vprašanj, ki so se zastavljala. Zato bi, razvojno gledano, njena predstavitev morala stati na koncu. Ker pa je s stališča razumevnosti bolje, da se seznanimo najprej s splošnimi pravili in jih nato osvetlimo s praktičnimi primeri, bomo najprej podali pregled metode dela. Temu bo sledil primer njene uporabe pri reševanju vprašanja naselbinske nepretrganosti Bledega konca 10. in v začetku 11. stoletja ter pri reševanju vprašanja nastanka in razvoja briksenskega blejskega gospostva.

Pisane in tvarne vire lahko povezujemo v dveh smereh: vodoravno in navpično. Vodoravno, če so si pisani in tvarni viri istodobni, navpično pa, če so si časovno zaporedni. Prva možnost je najlažja in do sedaj edina uporabljana, vendar, zaradi maloštevilnosti tvarnih virov in redke navezanosti pisanih virov na ozko določen geografski prostor, za sedaj še manj obetavna. Druga možnost obljublja več, saj se tekom stoletij pisani viri količinsko in vsebinsko skokovito množijo, so vedno bolj časovno in krajevno določni ter s tem za nek prostor povednejši, kar omogoča lažje povezovanje s tvarnimi viri, ki so vedno prostorsko omejeni. Prostorsko poistovetenje tvarnih in pisanih virov omogoči tudi povezavo povednosti obojih, pri čemer si moramo pri pisanih virih, ki so mlajši od tvarnih, pomagati z retrogradno analizo njihove izpovednosti. Da je taka povezava mogoča, morajo biti izpolnjeni določeni pogoji:

1. da se pisani in tvarni viri nanašajo na isti prostor,
2. da so si časovno-pomensko čim bližje,
3. da nam je poznana čim bolj popolna arheološka slika (da nam jo arheološka topografija) proučevanega kraja v proučevanem času,
4. da izdelamo čim bolj popolno sliko stanja v proučevanem času in prostoru, za kar je potrebno poznavanje tudi mlajših pisanih virov do prvih katastrof.

Pri takem drobnjakarskem zbiranju tvarnih in pisanih virov o nekem prostoru je s stališča delovnih zmogljivosti nujna geografska omejenost.

¹ A. Pleterski, Povezovanje tvarnih in pisanih virov pri proučevanju zgodnjega srednjega veka (alpskih Slovanov), AV 30 (v pripravi). Tu je govora o povezovanju arheologije in zgodovine ter o metodi dela z obojnimi viri.

Idealne so manjše zaključene pokrajinske enote, saj so se v njihovem okviru dogajali več ali manj zaključeni historični procesi. Tako si vse nekako poenostavimo na raven laboratorijskega opazovanja, pri čemer se je treba, ob vsakem posploševanju dobljenih rezultatov, zavedati vseh nevarnosti izkrivljanja, ki ga tako posploševanje prinese.

Vse navedene pogoje lahko na Slovenskem najbolje izpolni proučevanje blejskega kota. Z ene strani je ta prostor arheološko relativno dobro raziskan, z druge strani pa se nanj nanaša cela veriga pisanih virov od začetka 11. stoletja do danes. — V tako izbranem prostoru smo poskušali vzpostaviti prvi stik med pisanimi in tvarnimi viri z določitvijo prostorsko-naselitvene kontinuitete naselbin zgodnjega srednjega veka, ki so dokazane z arheološkimi viri, in naselbin, ki se že omenjajo v pisanih virih. Pri tem je prvenstveno vlogo odigrala slikovna predočitev problema; staroslovanska arheološka najdišča so bila vrisana v karto (1 : 5000) hkrati s prvotnimi tlorisi blejskih vasi. Ti so bili s pomočjo franciscejskega katastra risarsko obnovljeni s predstavitvijo tlorisne razporeditve prvotnih kmetij — gruntov. Pokazalo se je, da nekatere vasi sestojijo iz več naselbinskih jeder, ki izvirajo, kot je povedala analiza pisanih virov, iz različnih obdobj. V odnosu do staroslovanskih grobišč so se izoblikovale tri skupine: prvo predstavljajo najstarejša naselbinska jedra in tik ob njih ležeča staroslovanska grobišča, drugo mlajša naselbinska jedra brez poleg ležečih staroslovanskih grobišč, tretjo staroslovanska grobišča stran od najstarejših naselbinskih jeder. Prva skupina nam pomeni naselbine, ki živijo neprekinjeno od vključno zgodnjega srednjega veka do danes, druga naselbine, ki so nastale najprej konec 10. in v poznejših stoletjih, ko je pokopavanje ob vasi že prenehalo, tretja staroslovanska naselbine, ki so prenehale živeti že v zgodnjem srednjem veku in še čakajo, da jih odkrije arheologova lopata.

Za vzpostavitev prostorskega odnosa med obema skupinama virov smo si pomagali z metodami historične topografije, s poistovetenjem krajev, ki se omenjajo v pisanih virih, in krajev, ki danes obstajajo. Ob reševanju problemov historične topografije nam je bil v največjo pomoč franciscejski kataster, ki po eni strani predstavlja zadnji člen v verigi omemb nekega kraja v pisanih virih, po drugi strani pa s svojimi katastrskimi mapami omogoča prostorsko poistovetenje. Pri tem ne smemo pozabiti, da je v velikem številu primerov potrebno poznati vso verigo omemb; da lahko nedvoumno določimo kraj. Na tako ugotovljene današnje kraje pa se navezujejo tudi arheološki viri.

Naselbina z zelo zgodnjo omembo v pisanih virih, s staro tlorisno zasnovo, s starim tipom poljske razdelitve, s starim imenom, v kateri se omenjajo kosezi — na eni strani, na drugi strani pa obstoj staroslovanskega grobišča tik ob prvotnem vaškem jedru — vse to govori o tem, da vas živi neprekinjeno še iz staroslovanskega obdobja (grobišča proč od vasi zaznamujejo propadlo zgodnesrednjeveško naselbino²). Odprta je pot nadaljnji retrogradni analizi. Ko vemo, katera, že v pisanih virih (11. in poznejših stoletjih) omenjana, vas izvira še iz staroslovanskega obdobja, lahko družbeno-gospodarsko-politične ugotovitve o teh naselbinah, ki jih more prinese analiza pisanih virov, prenesemo s potrebno previdnostjo nazaj v preteklost. S tem je obogateno poznavanje staroslovanskega obdobja in hkrati vrednotenje tvarnih preostankov te dobe.

² T. Knific, *Dati archeologici sulla colonizzazione della marca di Kranj nei secc. X e XI*, *Balcanslavica* 4, Beograd 1975, 62.

Pričujoča naloga predstavlja prvi korak k nadaljnjemu povezovanju pisanih in tvarnih virov na področju blejskega kota in je prostorsko omejena le na predel okrog Blejskega jezera, ki je arheološko in zgodovinsko najboljše dokumentiran. Kljub tej omejenosti pa že daje metodska izhodišča za nadaljnje raziskovanje; po opravljeni arheološki topografiji in pritegnitvi še neupoštevanih pisanih virov, bo možna zaokrožena povezava obojnih virov, ki bo zajela ves blejski kot. Tedaj bo mogoče podati tudi podobo historičnega dogajanja v tem prostoru, še daleč pred njegovo prvo omembo v pisanih virih leta 1004.

Vprašanje naselbinske nepretrganosti Bleda konec 10. in v začetku 11. stoletja

V tem delu se poskuša z dopolnilno uporabo pisanih in tvarnih virov ugotoviti, katere blejske staroslovanske naselbine, ki so nam znane na osnovi arheoloških najdb, so istovetne z vasmi, ki jih omenjajo pisani viri že v 11. stoletju. Ker se vasi, ki jih izkazujejo arheološke najdbe, le deloma ujemajo z vasmi, ki jih omenjajo pisani viri, so arheološko ugotovljene naselbine zaradi večje nazornosti predstavljene ločeno od naselbin ugotovljenih po pisanih virih. Pri arheološkem prikazu naselitve je navedena literatura omejena le na tisto, ki je bistvena za rešitev našega vprašanja (pri nadaljnjem poglobljanju je seveda nujno upoštevanje celotne literature). Prav tako se dotikamo gospodarsko-družbeno-političnih vprašanj le v tolikšni meri, ki je potrebna, da se pojasnijo nekateri naselbinski pojavi, zato so še neizdelana in za sedaj zastavljena le kot domneve.

Bled konec 10. in v začetku 11. stoletja po arheoloških virih

Na področju današnjega mesta Bled³ so bili na več krajih odkriti sledovi staroslovanske naselitve: Otok, Grajsko kopališče, Farna cerkev, Grad, Pristava, Žale, Želeče, Mlino, Rečica.

Otok (zemljevid I, 1)

Že okoli 800 je bila tu postavljena prva cerkvena stavba,⁴ ki je imela podkvasno zidano apsidno ter ladjo z leseno nadgradnjo.⁵ Na osnovah prve cerkve je bila postavljena po časovnem presledku, ki ga označuje vogal neke štirikotne stavbe, druga cerkev,⁶ ki stoji od 9. do 10. stoletja.⁷ Poleg svetiščnega prostora je bilo odkrito tudi veliko skeletno grobišče, ki je začelo nastajati ob postavitvi prve krščanske cerkve ter je trajalo do 11. stoletja, ko je bila postavljena velika dvoladijska cerkev.⁸ Ta je zamenjala prejšnjo karolinško cerkev približno v začetku 11. stoletja, ko je bil ta prostor podeljen briksenskim škofom.⁹ Verjetno je, da so zaradi prostorske omejenosti Otoka, kjer ni moglo biti naselbine, na njegovem grobišču pokopavali umrle iz okoliških vasi. Predmeti, ki so bili najdeni v grobovih, kulturno spadajo v ketlaško skupino, katere etnični nosilci so bili alpski Slovani, toda to še ne pomeni, da so bili vsi ljudje, ki so jih pokopavali okoli otoške cerkve, Slovani. Antropološke in stomatološke raziskave so pokazale, da se pokopani povsem ujemajo s skeleti s Pristave I, ki pa so staroselski.¹⁰ Torej je možno, da so na Otoku pokopavali krščanske staroselce, ki so se ohranili še dolgo po prihodu Slovanov. Arheološko je očitno, da so bili družbeno podrejeni, saj je otoško grobišče po najd-

³ Krajevni leksikon Slovenije I, Ljubljana 1968, 277 ss.

⁴ V. Šribar, Staroslovanski Bled, Velika arheološka nalazišta u Sloveniji, Beograd 1976, 67.

⁵ Isti, Blejski otok — oris zgodovine, Bled (1971), 14.

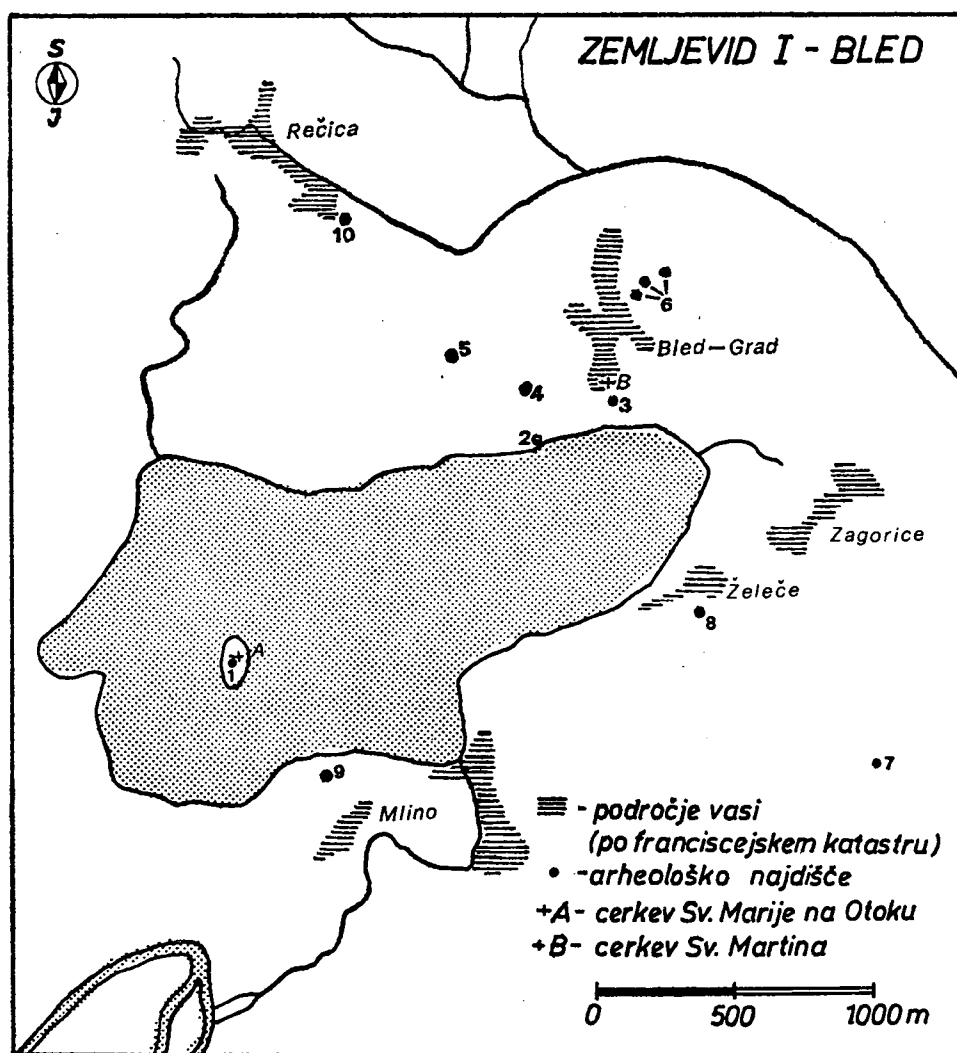
⁶ Prav tam, 17.

⁷ Isti, Staroslovanski Bled, Velika arheološka nalazišta u Sloveniji, Beograd 1976, 68.

⁸ Isti, Blejski otok — oris zgodovine, Bled (1971), 33 s.

⁹ Prav tam, 20.

¹⁰ Prav tam, 32.; stomatološke ugotovitve: V. Krušič, Karies pri narodih, živčih na Slovenskem, gledan skozi prizmo tisočletij, AV 21—22, Ljubljana 1970—1971, 288 ss.

bah drobnega materiala, v primerjavi z ostalimi velikimi blejskimi grobišči, najrevnejše.¹¹

Lastnik Otoka in cerkve na njem bi bil prvotno lahko voditelj blejske organizacijske enote. Od njega bi ju prevzel nemški cesar in ju zato lahko leta 1004 podelil briksenskem škofu Albuinu.

Grajsko kopališče (zemljevid I, 2)

Med gradnjo kopališča pod gradom so, kot lahko sklepamo iz pripovedovanja delavcev, uničili tudi nekaj staroslovanskih skeletov z lunastimi uhani.¹² Na podlagi teh pridatkov bi jih lahko postavili v ketlaško kulturno skupino, ki traja v 9. in 10. stoletju.¹³ Razen teh ustnih izjav trenutno še ne poznamo tvarnih dokazov o obstoju staroslovanskega grobišča.

¹¹ Isti, Staroslovanski Bled, Velika arheološka nalazišta u Sloveniji, Beograd 1976, 70 s.

¹² S. Gabrovec, Prazgodovinski Bled, Ljubljana 1960, 6.

¹³ P. Korošec, Kulturni in časovni oris slovenskega zgodnjega srednjega veka na območju Slovenije, AV 21—22, Ljubljana 1970—1971, 101.

Kje je stala pripadajoča naselbina, lahko le presojamo. Prostora je dovolj le vzhodno od mesta pokopavanja, ki je sicer stisnjeno med jezersko obalo in grajsko pečino. Ta prostor pa je hkrati že del nekdanje vasi Grad. Da naselbina ni stala zahodno ali severno od grobišča, lahko sklepamo tudi po poteku meje grajske dominikalne posesti. Ta prostora z grobovi ne obsega, ampak poteka tik ob njegovi severni in zahodni strani (zemljevid II). Prostor grobišča je bil torej že ob nastanku dominikalne posesti nerazdružljivo povezan na vzhod. Naselbina bi tako lahko bila v neposredni bližini ali pa celo na mestu dela vasi Grad.

Farna cerkev (zemljevid I, 3)

Pod župniščem je bil pri kopanju peska ob cesti odkrit časovno neopredeljen skelet.¹⁴ Verjetno spada k istemu pokopališčnemu prostoru kot grobišče na mestu kopališča, s tem pa tudi k isti naselbini.

Cerkev Sv. Martina že s svojim imenom kaže, da je starega izvora.¹⁵ Ko so leta 1903 podirali staro cerkev, so ugotovili, da je morala biti že kmalu po letu 1004 postavljena kapelica na mestu, kjer se je pozneje razvila cerkev.¹⁶ — V. Šribar trdi, da so brixenski škofi postavili župno cerkev Sv. Martina istočasno z dvoladijsko cerkvijo na Otoku.¹⁷ — F. Gornik meni, da so že pred letom 1000 postavili kapelico Sv. Martinu Franki, na kar sklepa iz treh razlogov; prvič — ne more si misliti, da bi bili krščanski Franki tu dvesto let brez svetišča, drugič — Sv. Martin je bil frankovski svetnik, tretjič — kar misli, da je najvažnejše, brixenski škofje ali blejska graščina niso bili patroni cerkve, kar je po takratnem običaju znamenje, da niso skrbeli za njeno zidanje.¹⁸

Postavimo si lahko dve vprašanji: kdaj je bila zgrajena prva kapelica Sv. Martina in — kdo jo je zgradil. Poskusimo odgovoriti najprej na drugo vprašanje. Strinjamo se z Gornikovim mnenjem, da to ni mogel biti brixenski škof. Seveda to tudi niso bili Franki, saj v materialni kulturi 9.—10. stoletja na Bledu ni najti sledov njihove prisotnosti. Poleg tega niso bili edini širitelji čaščenja Sv. Martina v naših krajih, saj ga je sprejela tudi oglejska cerkev že za časa Karolingov.¹⁹ — Graditelji prve kapelice so bili najverjetneje domačini, morda na oglejsko pobudo.

Videli smo, da se ujemajo mnenja, da je nastala prva zidana kapelica v začetku 11. stoletja. Toda že pred njo lahko domnevamo na istem mestu starejšo, leseno stavbo, namenjeno krščanskemu bogoslužju.²⁰ Kajti, če tedaj, ko je dobil brixenski škof posest na Bledu, te cerkvice še ne bi bilo, bi jo nedvomno zgradil sam iz vsaj dveh razlogov: da utrdi cerkveno organizacijo, zlasti pa bi si s tem odprl nov vir dohodkov. — Nadaljnja možnost bi bila, da bi bil njen graditelj v začetku 11. stoletja kak plemenitaš, ki bi jo postavil na svoji zemlji kot lastniško cerkev. A le težko si predstavljamo, da bi trpel brixenski škof tekmece prav pred svojim nosom. — Posredni pokazatelj starosti in pripadnosti cerkve je tudi to, da je ob brixenskem prihodu na Bled že pripadala pražupniji v Radovljici, kar je onemogočilo organizacijo lastne brixenske pražupnije.²¹

Poskusimo natančneje določiti, kdaj je bila postavljena prva kapelica. — Zopetno uvajanje cerkvene mreže konec 8. in v začetku 9. stoletja s strani Oglejskega patriarhata se je na Bledu očitno oprlo predvsem na še vedno krščanske potomce staroselcev, kar dokazuje rasna podoba grobišča na Otoku. Tudi za cerkveno organizacijo in nadoblast nemškega cesarstva rušilno obdobje madžarskih napadov preko našega ozemlja od konca 9. do srede 10. stoletja ni prispevalo h krepitvi krščanstva. Šele s ponovnim prihodom pod oblast nemške države so bili ustvarjeni novi družbeno-politični pogoji, ki so omogočili uveljavitev in dokončno zmago krščanske vere. Šele v tem času si lahko zamislimo postavitev cerkvice Sv. Martina. Tako bi dobili njen začetek nekje v sredini druge polovice 10. stoletja.

Postavljena je bila poleg starega pokopališčnega prostora (Grajsko kopališče, skelet pod župniščem). Temu in drugim blejskim grobiščem je postopoma prevzela njihovo funkcijo in do začetka 11. stoletja se je ob njej razvilo glavno blejsko pokopališče. Lastnik cerkve po vsej verjetnosti ni bil voditelj staroslovanske blejske

¹⁴ Cerkev in dom, št. 6, 1936, 23.

¹⁵ F. Truhlar, Problem starih patrocinijev v Sloveniji, Bogoslovni vestnik 33/1—2, Ljubljana 1973, 61 ss.; J. Gruden, Češčenje sv. Martina, škofa, na Slovenskem, Voditelj v bogoslovnih vedah 3, Maribor 1900, 56.

¹⁶ J. Mantuani, Wandmalereien der alten Pfarrkirche in Grad (Veldes), MZK, Wien 1906, 136.

¹⁷ V. Šribar, Blejski otok — oris zgodovine, Bled (1971), 43.

¹⁸ F. Gornik, Bled v fevdalni dobi, Bled 1967, 170. (Dalje: Fevdalni Bled).

¹⁹ J. Höfler, Cerkve in kapele visokega srednjega veka na Slovenskem, Historično-topografsko gradivo, Ljubljana 1978, tipkopis na Inštitutu za arheologijo pri SAZU.

²⁰ J. Gruden, prav tam, 57 s.

²¹ J. Höfler, prav tam.

organizacijske enote, čigar bi lahko bila cerkev na Otoku, kajti, ko je bil uničen, je njegova posest pripadla nemškemu cesarju, ta pa jo je leta 1004 podelil naprej brixenskemu škofu. Tako je bil ta lahko lastnik otoške cerkve, ni pa imel nobene oblasti nad cerkvijo Sv. Martina. Ustanovitelj cerkve je bil torej nekdo, ki je bil manj pomemben od voditelja, a hkrati dovolj imovit — to pa je bil lahko le plemenitaš, katerega stanovski tovariši se pojavljajo v velikem številu na Bledu in okolici v virih 11. stoletja ter jih je Hauptmann opredelil kot koseze.²²

Grad (zemljevid I, 4)

Na sedlu med kamnitim vrhom, kjer stoji blejski grad, in nižjim vrhom »Na pečeh« je bilo pri gradnji parkirišča odkrito veliko staroslovansko grobišče. Ker misel, da so tu pokopavali prebivalce iz okoliških vasi, ki pa so vse imele svoja grobišča, ni logična, je verjetno, da je pripadajoča naselbina stala neke v neposredni bližini. Mnenja arheologov se ujemajo, da je stala na mestu blejskega gradu ali pa na mestu prazgodovinske naselbine — »Na pečeh«.²³ Možen naselbinski prostor pa bi bile tudi terase bivših grajskih vrtov. — Zanimivo je, da grobišče po bogastvu najdb prekaša ostala do sedaj poznana grobišča na Bledu.²⁴ Če nam skupina pokopanih na Otoku s svojo skromnostjo pridatkov predstavlja podrejeni sloj, nam mora skupina na grajskem sedlu pomeniti družbeno nadrejene ljudi. Zato si lahko na tem mestu predstavljamo upravno središče blejske organizacijske enote, kar nam potrjujejo, kot bomo videli pozneje, tudi pisani viri.

Konec pokopavanja na grobišču postavlja Valič,²⁵ pri čemer se naslanja na Hauptmannov prikaz²⁶ nastanka brixenske posesti na Bledu, v desetletja pred 11. stoletjem. Šribar²⁷ meni, da grobišče preneha obstajati najkasneje v prvi polovici 11. stoletja. Pri tem se najverjetneje opira na najdbo dveh okroglih sponk s podobama: božjega jagnjeta in dveh svetnikov z znaki mučenikov. Obe povezuje s prihodom novih brixenskih upraviteljev. Kar se tiče tipološke strani najdbe, misli, da sta obe sponki nastali izven ketlaškega kulturnega kroga. — Na podlagi povedanega bi morda lahko zaključili, če povežemo obe prejšnji mnenji, da preneha pokopavanje konec 10. stoletja, vendar se posamezni pokopi nadaljujejo še nekoliko pozneje.

Naselbina in grobišče predstavljata celoto, zato se moramo tudi vprašati, kaj se je zgodilo z naselbino. — Valič ugotavlja, da kažejo tipološke primerjave najdenih predmetov na Gradu med vsemi blejskimi grobišči na najtesnejše povezave s Pristavo,²⁸ ki stoji ob samem vznožju grajskega hriba. Glede na to lahko domnevamo, da je tudi usoda obeh pripadajočih naselbin tesno povezana. Zato jo bomo obravnavali skupno pri predstavitvi Pristave.

Pristava (zemljevid I, 5)

Grobišče, ki je bilo odkopano po drugi svetovni vojni, je največje na blejskem in med tremi največjimi v Sloveniji. Glede na izoblikovanost okolice Šribar predvideva, da je pripadajoča naselbina stala na vzpetini imenovani Višce, približno 200 m jugo-zahodno od nekropole.²⁹

Da bi odkopali grobišče v celoti, so se leta 1975 začela nova arheološka izkopavanja, ki so poleg drugih najdb prinesla tudi odkritje staroslovanskih naselbinskih objektov v neposredni bližini staroslovanskih grobov.³⁰ To so prvi arheološko dokazani ostanki staroslovanske naselbine na Bledu. S tem je hkrati tudi odpadla povezava z Višcami.

Najdena sta bila dva naselbinska objekta, od katerih je bil eden nedvomno uničen v požaru. Prav v tem je bil najden svinčen križec — obesek, ki je podoben primerku s staroslovanskega grobišča na Pristavi in predstavlja vezni člen med nekropolo in naselbinskimi sledovi.³¹ Križec z grobišča postavlja J. Kastelic pod

²² L. Hauptmann, Staroslovenska družba in obred na knežjem kamnu, Ljubljana 1954, 108 ss.

²³ V. Šribar, Staroslovenski Bled, Velika arheološka nalazišta u Sloveniji, Beograd 1976, 64.; A. Valič, Staroslovansko grobišče na blejskem gradu, Situla 7, Ljubljana 1964, 45.

²⁴ V. Šribar, prav tam, 65.

²⁵ A. Valič, prav tam, 47.

²⁶ L. Hauptmann, prav tam, 109.

²⁷ V. Šribar, prav tam, 64 ss.

²⁸ A. Valič, prav tam, 46.

²⁹ V. Šribar, prav tam, 56.

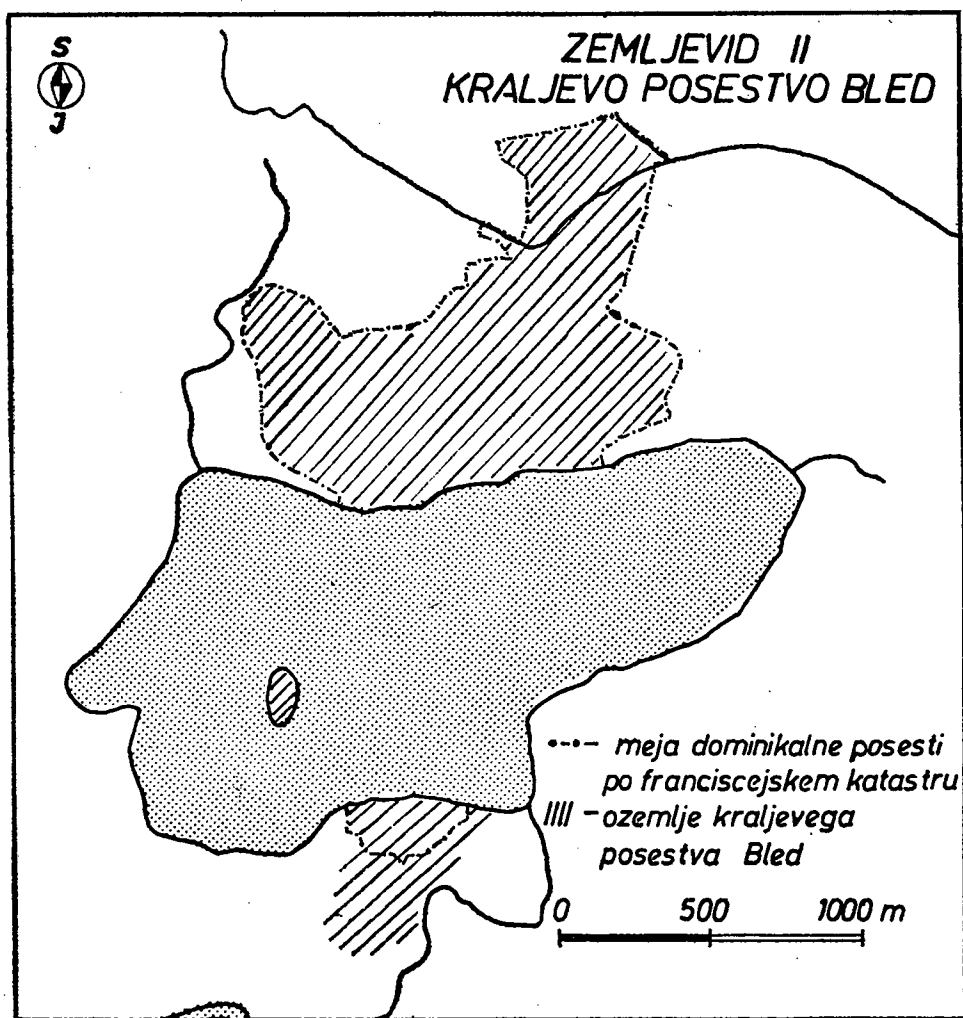
³⁰ T. Knific, VS 21, Ljubljana 1977, 280. — Zahvaljujem se Timoteju Knificu za vse podatke, ki mi jih je prijateljsko posredoval.

³¹ Prav tam.

konec 10. ali pa na začetek 11. stoletja,³² s čimer se strinja tudi J. Korošec.³³ Po Šri-barju spada v drugo polovico 10. stoletja.³⁴ — Morda bi smeli iz povedanega domnevati, da je doletela naselbino v tem času katastrofa — požar, ki je pomenila tudi njen konec.

Hkrati s propadom naselbine so prenehali uporabljati pripadajoče ji grobišče. Kastelic sicer misli, da se nekropola na Pristavi konča šele z briksensko penetracijo v gornje Posavje.³⁵ Toda vse kaže, da prihod briksenskega škofa na Bled ne pomeni takšne zgodovinske prelomnice, kot se je razlagalo dosedaj. Največje in najbolj vidne spremembe so se zgodile nekaj desetletij prej, o čemer nam pričajo požgane hiše in pisani viri, o katerih pa bo govor pozneje.

Madžarski vpadi na življenje v blejskem kotu, ki je zavarovan z naravnimi ovirami in odmaknjeno lego, niso mogli imeti rušilnega vpliva. Nasprotno, kaj verjetno je, da so si tu naši pribežališče nekateri begunci pred neprijetnimi sosedi. Do bistvenih družbeno-političnih sprememb je prišlo

³² J. Kastelic, B. Škerlj, Slovanska nekropola na Bledu, Ljubljana 1950, 44 in 46.

³³ J. Korošec, ocena, J. Kastelic, B. Škerlj, Slovanska nekropola na Bledu, ZČ 4, Ljubljana 1950, 229.

³⁴ V. Šribar, prav tam, 61.

³⁵ J. Kastelic, Slovanska nekropola na Bledu, Ljubljana 1960, 41.

pozneje, najverjetneje ob vnovični nemški osvojitvi naših pokrajin. Kranjska kotlina je bila osvojena od najprej 950 do najpozneje 973.³⁶ Ta »reconquista« je bila očitno precej nasilna in zlasti usmerjena proti samostojnim središčem staroslovanske oblasti. Le tako si lahko razlagamo uničenje naselbin na Pristavi in ob grajskem sedlu, ki sta najverjetneje doživeli isto usodo. Postali sta pustota, ki je kot taka lahko postala kraljeva last, saj je med regalijske spadalo tudi premoženje brez lastnika, prav tako pa tudi premoženje tistih, ki so zagrešili zločin proti vladarju.³⁷ Voditelj blejske organizacijske enote je bil uničen in vladar je prevzel njegovo posest na osnovi enega ali drugega prej navedenega razloga ali pa celo na podlagi obeh hkrati. Tedaj je dobil sklenjeno posest od Mlinega (mogoče), preko Otoka z jezerom do vključno naselbini na Pristavi in ob grajskem sedlu s pasom okoliškega ozemlja (zemljevid II).

To bi bilo lahko prvotno jedro njegovega posestva Bled (»praedium quod dicitur Ueldes«),³⁸ ki ga je nato leta 1004 daroval briksenskemu škofu. Po smrti škofa Albuina je del tega posestva pripadel briksenskim kanonikom — otoški proštiji. Vsa ta posest je bila še 800 let pozneje ob času nastanka franciscejskega katastra v dominikalni lasti briksenskega gospostva in otoške proštije.³⁹

Blejskega voditelja so zamenjali upravitelji nemškega vladarja. Nekaj časa so jih morda še pokopavali na slovanskem grobišču na grajskem sedlu, kar bi bila možna razlaga pojava obeh prej omenjenih neketlaških sponk.

Ostaja vprašanje: kaj se je zgodilo s prebivalci uničenih naselbin? — Vse kaže, da so se razselili po okoliških vaseh, kar pa bo podrobneje obravnavano kasneje.

Žale (zemljevid I, 6)

Že pri gradnji novega blejskega pokopališča so naleteli na zgodnjesrednjeveške grobove. Nekaj let pozneje so pri prekopavanju sosednjega morenskega griča našli čez sto staroslovanskih skeletov.⁴⁰ Nekaj grobov so na istem griču našli pri stanovanjski gradnji še po drugi svetovni vojni.⁴¹ Grobišče načrtno še ni bilo raziskano.

Sribar in Staretova postavljata gradivo z grobišča na Žalah v časovni okvir 9. in 10. stoletja,⁴² pri čemer se opirata na nekaj sponk:⁴³ 1. monetna sponka, za katero ugotavljata, da je verjetno zgodnjesrednjeveška kopija poznoantičnega novca ter časa nastanka ni mogoče določiti, vendar se jima zdi možno, da sodi v 9. stoletje.⁴⁴ 2. sponka s kentavrom — zaradi njene likovne zasnove in napredne linearnosti je vzporejata s fibulo iz Perave z upodobitvijo molilca. To drugo fibulo pa spet primerjata s podobnimi upodobitvami na kamnu, ki so datirane od 8. do 11. stoletja.⁴⁵ Zaradi ohlapnosti primerjav se zdi postavitev sponke s kentavrom v 10. stoletje močno vprašljiva. 3. pravokotna sponka z geometrično-rastlinskim ornamentom — to primerjata z upodobitvijo na kapitulu v Puli, ki je datirana v 7. do 8. stoletje. 4. sponka s stilizirano upodobitvijo panterja — ta je edina izmed naštetih, ki jo lahko z gotovostjo postavimo v ketlaško kulturno skupino, torej časovno v 9. do 10. stoletje. Toda pri tej moramo ugotoviti, da sta se avtorja zmotila, saj ne izvira z Žal na Bledu, ampak je bila najdena na grobišču v Mengšu.⁴⁶ — Zaključek povedanega bi bil, da je časovna opredelitev grobišča Žale, Sribarja in Staretove, napačna.

³⁶ B. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda II*, Ljubljana 1965, 140.

³⁷ S. Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1961, 130.

³⁸ F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku III*, Ljubljana 1911, št. 17, 13 s. (Dalje: *Gradivo III*).

³⁹ Arhiv Slovenije, Ljubljana, Franciscejski katastri za Kranjsko — protokoli, L 243 Zeleče — št. 70, L 317 Bled — št. 91.

⁴⁰ A. Müllner, *Funde antiker Gräber in Veldes*, Argo III, Laibach 1894, 113 ss.

⁴¹ P. Petru, *VS 7*, Ljubljana 1960, 306.

⁴² V. Sribar, V. Stare, *H kronologiji blejskih grobišč*, Situla 14/15, Ljubljana 1974, 291.

⁴³ Prav tam, sl. 16, 312.

⁴⁴ Prav tam, 284.

⁴⁵ Prav tam, 286 s.

⁴⁶ D. Vuga, *Le scoperte del primo medioevo a Menges*, Balcanoslavica 4, Beograd 1975, fig. 1, 5, 34.

Treba je upoštevati dejstvo, da na nekropoli prenehajo pokopavati pred začetkom druge razvojne stopnje slovenske zgodnj srednjeveške kulture,⁴⁷ ki jo predstavlja ketlaška skupina. To hkrati pomeni, da je tudi pripadajoča naselbina prenehala obstajati pred 9. stoletjem. Njeno lokalizacijo nam nakazuje ledinsko ime Selišče, ki zaznamuje polje poleg sedanjega blejskega pokopališča. Staroslovansko vas bi si torej morali šele odkopati.

Želeče (zemljevid I, 7)

Pred drugo svetovno vojno so pri delih na občinski poti, ki pelje z Bleda v Ribno, našli že precej stran od vasi Želeče majhno grobišče s petimi skeleti. Ložar jih je v svojem poročilu⁴⁸ najprej opredelil kot rimske, pozneje pa je na podlagi primerjave s starohrvaškim grobiščem v Mravincih, kjer so bili grobovi prav tako obloženi z obklesanimi kamni, spremenil svoje mnenje in trdil, da so slovanski.⁴⁹ Nasprotno pa P. Petru na osnovi pridatkov spet misli, da so grobovi verjetno iz začetka našega štetja.⁵⁰ Glede na to, da v Sloveniji še niso bili najdeni staroslovanski grobovi z izdelano kamnito oblogo ter da nam je sedaj znano novo grobišče tik vasi Želeče, se lahko povsem strinjamo s Petrujem. Nov in zelo važen je podatek, da so leta 1932 ob kopanju peska na zemljišču pod Stražo z ledinskim imenom Žale (zemljevid I, 8) našli številne človeške kosti, grobove.⁵¹ To je najverjetneje staroslovansko grobišče, ki je pripadalo istodobni naselbini, na katere temeljih stojijo Želeče.

Mlino (zemljevid I, 9)

Med deli pri kraljevem dvorcu Suvoboru so po prvi svetovni vojni našli tri staroslovanske skelete, lokalno sporočilo pa je govorilo, da so že pri gradnji temeljev dvorca konec 19. stoletja odkrili večje število grobov.⁵² Glede na oblikovanost terena je morala stati pripadajoča naselbina na istem prostoru kot grobišče. V tem mišljenju nas še utrjuje pogled v franciscejsko katastrsko mapo: na istem mestu vidimo zaokrožen kos dominikalne zemlje otoške proštije⁵³ (zemljevid V). Na kraju, kjer je bilo pokopališče, pa je v katastrski mapi narisana lesena svetiščna stavba, med njo in Otokom pa zveza s čolnom. Povezavi vsega tega s staroslovansko vasjo se ne moremo izogniti. S tem pa imamo pred seboj tudi njen natančen obris.

Mogoče je, da je naselbino v drugi polovici 10. stoletja zadela enaka usoda kot naselbini na Pristavi in ob grajskem sedlu. Vendar se ob taki razlagi pojavi vprašanje, zakaj je bila uničena, poleg že obravnavanih dveh, prav ta vas in ne kaka druga. Na to vprašanje trenutno še ni najti odgovora. Z gotovostjo se da reči le, da je bila konec 10. stoletja že opuščena.

Rečica (zemljevid I, 10)

Na samem robu vasi je bilo pri gradnji stanovanjske hiše odkrito zgodnj srednjeveško staroslovansko grobišče s šestimi in še več neizkopanimi skeleti.⁵⁴ Bližina sedanje vasi napeljuje na misel, da je staroslovanska naselbina stala na njenem mestu.

Več nam o Bledu v drugi polovici 10. in na začetku 11. stoletja arheološki viri še ne povedo. Poglejmo sedaj, kaj nam o istem govorijo pisani viri.

Bled konec 10. in v začetku 11. stoletja v pisanih virih

Že iz 11. stoletja je znano veliko število pisanih virov, ki se nanašajo na blejski kot. Govorijo nam o krajih, ki obstajajo še danes, zato bomo pri nadaljnjem sklepanju izhajali iz njih.

⁴⁷ P. Korošec, Kulturna opredelitev slovanskega zgodnjega srednjega veka na ozemlju vzhodnih Alp, AV 18, Ljubljana 1967, 321.

⁴⁸ R. Ložar, Grobovi iz rimske dobe na Bledu, Cerkev in dom, št. 7, 1937, 25 ss.

⁴⁹ Isti, Razvoj in problemi slovenske arheološke vede, ZUZ 17, Ljubljana 1941, opomba 110, 145.

⁵⁰ P. Petru, Okvirna časovna in tipološka klasifikacija gradiva iz južne nekropole v Bobovku pri Kranju, AV 9—10, Ljubljana 1958—1959, 14.

⁵¹ Pripovedoval Ludvik Berce, Želeška cesta 15, Bled, zapisal 9. IX. 1976 Timotej Knific.

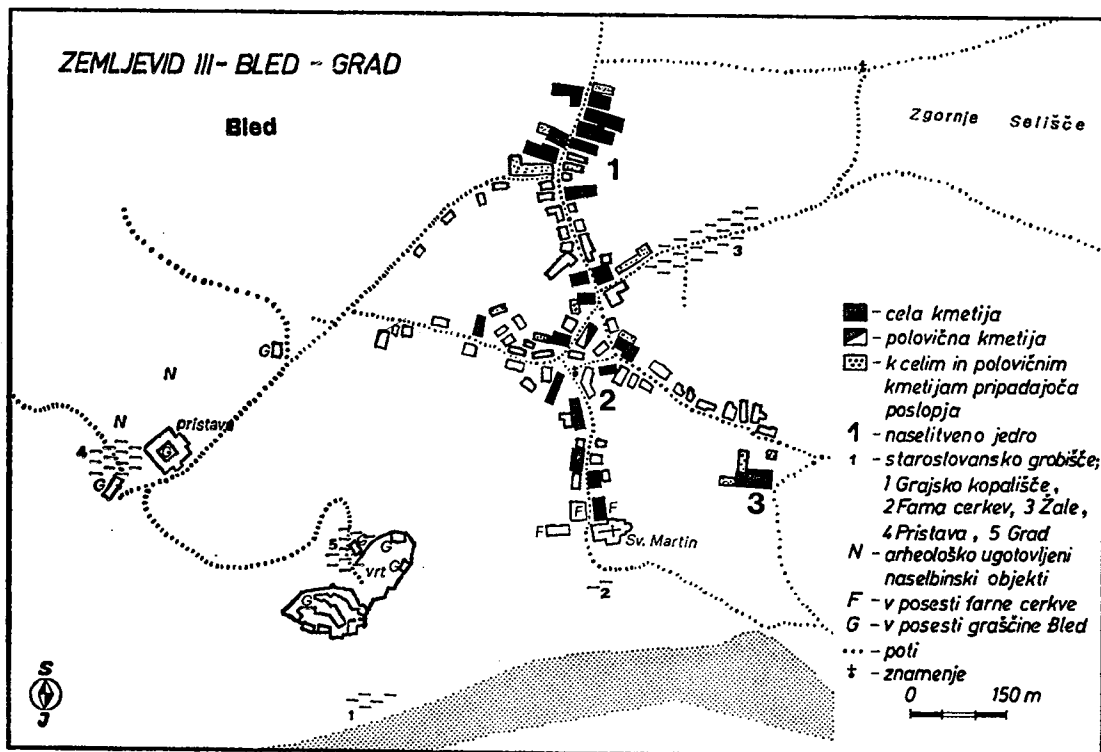
⁵² R. Ložar, Arheološke najdbe na Bledu, GMS 10, Ljubljana 1929, 58 ss.

⁵³ Arhiv Slovenije, Ljubljana, Franciscejski katastri za Kranjsko — protokoli, L 243 Želeče — št. 70, Alfabetisches Verzeichniss der Grund Eigenthümer der Gemeinde Schalkendorf, Probstei: IV/922—926.

⁵⁴ A. Valič, Rečica pri Bledu, VS 11, Ljubljana 1967, 132.

Bled — Grad (zemljevid III)

V tlorisu vasi (povzet po franciscejski katastrski mapi kot tudi vsi ostali) tvorijo posebej označene cele in polovične kmetije s pripadajočimi poslopji več lahko spoznavnih naselitvenih jeder, ki se ločijo po osnovni razporeditvi hiš v več tipov.

1) Severno jedro predstavlja obcestni tip, kjer so kmetije pravilno razvrščene na obeh straneh ceste.

2) Južno jedro je gručasto, sestavljeno iz nenačrtno postavljenih kmetij.

3) To jedro je iz ene same kmetije, ki stoji izven vasi. Glede na različno tlorisno zasnovo je nedvomno, da so posamezna jedra nastajala ob različnem času. Kot najstarejše bi lahko najverjetneje imenovali gručasto jedro (št. 2). Ob poti, ki je peljala od njega v Zasip, se je pozneje razvilo obcestno jedro (št. 1). Zadnja pa je nastala osamljena kmetija (št. 3).

Na področju sedanje vasi Grad se v 11. stoletju omenjajo kmetije pod gradom Bled⁵⁵ oziroma v vasi Bled.⁵⁶ Urbar iz leta 1253 tu omenja tri kraje:⁵⁷ Žabji potok, Grad, Pri lipi. V prvih dveh ima brixenski škof po eno, v tretjem pa pet kmetij. Naslednji urbar 1306—1309 pa omenja le še vas Grad kot celoto, kot njena sestavna dela pa kmetijo v Žabjem potoku in kmetije »V kotu« (in angulo, in winchle).⁵⁸ V kotu je najverjetneje isti del vasi kot Pri lipi, to pa M. Kos enači z nekdanjo veliko lipo pri znamenju sredi vasi.⁵⁹ Če sedaj pogledamo na zemljevid vasi, vidimo,

⁵⁵ Gradivo III, št. 164, 166, 369.

⁵⁶ Gradivo III, št. 210, 236, 239, 240, 241, 314.

⁵⁷ M. Kos, Urbarji gospodstva brixenskih škofov za Bled in Bohinj, tipkopis v Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa pri SAZU, Ljubljana. (Dalje: Urbarji).

⁵⁸ Prav tam.

⁵⁹ Isti, Gradivo za historično topografijo Slovenije (Za Kranjsko do leta 1500), Ljubljana 1975, 27. (Dalje: Historična topografija).

da to znamenje leži sredi gručastega jedra št. 2. Zato lahko sklepamo, da je jedro št. 2 isto kot del vasi Pri lipi.

Zabji potok; po M. Kosu je stala kmetija ob tem potoku na mestu ali v bližini današnjega hotela Jelovica,⁶⁰ to pa je hkrati lega jedra št. 3, ki stoji točno na mestu omenjenega hotela. Glede na izpostavljeno lego kmetije na robu nekdanj močvirne dolinice v smeri proti Zagoricam se lahko s Kosovo lokacijo strinjamo.

Preostane nam še ugotovitev istovetnosti jedra št. 1. Nehote se ponuja enačenje z delom vasi Grad, ki se omenja 1253, toda proti temu govori vrstni red, po katerem se naštevajo kraji v urbarju iz omenjenega leta: ... Zeleče, Zagorice, Žabji potok, Grad, Pri lipi. Kateri del vasi se prvotno imenuje Grad, za sedaj še ni mogoče reči. — 1347 in 1348 se omenja še nek del vasi, Gasa;⁶¹ 1347 skupaj z Žabjim potokom, 1348 pa hkrati s Pri lipi. Torej gre za nedvomno poseben del vasi, za katerega je značilna ulica — gasa. Zato lahko naselbinsko jedro št. 1 poistovetimo z Gaso.

Poskusimo sedaj rekonstruirati naselbinski razvoj vasi Grad. Vsaj v 10. stoletju že stoji vas Pri lipi (vprašanje, kakšno je njeno prvotno ime, seveda še ostaja odprto). Njene prebivalce najverjetneje pokopavajo ob jezerski obali (grobišči Farna cerkev in Grajsko kopališče). — Po zopetni nemški osvojitvi naših krajev, ko sta bili uničeni naselbini Pristava in ob grajskem sedlu, se je del njunih prebivalcev naselil ob cesti čim bliže stari vasi Pri lipi. Tako je nastala Gasa. Ta naselitev ni mogla biti plod kolonizacije briksenskega gospostva, saj ti ljudje in zemlja niso bili briksenski, ampak so bili sami gospodarji sebe in svoje zemlje, to so bili blejski kosezi. — Po prihodu briksenskih škofov je nastala še kmetija ob Žabjem potoku, verjetno kot sad njihove kolonizacije in je zato tudi ležala nekoliko izven vasi.

V vasi so živeli kmečki svobodnjaki — kosezi, ki si jih je Briksen le počasi in posamično podrejal, ali pa izpodrival. Gotovo mu je to bilo laže tam, kjer so obstajali starejši, neenaki družbeni sloji, torej v starem delu vasi — Pri lipi. Gasa je nastala z naselitvijo najverjetneje izenačenega sloja svobodnjakov, ki so se kot svobodni gospodarji lahko svobodno naselili na svoji zemlji. Zato je bil prodor mednje težji in počasnejši. Po urbarju iz 1253. leta je imel briksenski škof v Žabjem potoku 1, v Gradu 1 in Pri lipi 5 kmetij,⁶² kar dokazuje, da si je do tedaj pridobil podložnike skoraj le v starem delu vasi, medtem ko je v Gaso prodrli šele kasneje.

Zagorice (zemljevid IV)

Vas se prvič omenja v urbarju iz leta 1253, po katerem je imel briksenski škof tu štiri kmetije.⁶³ Kljub razmeroma, za blejski kot, poznemu nastopu v pisanih virih pa je ta naselbina stala vsaj že v 11. stoletju. Razporeditev prvotnih kmetij nam kaže, da gre za tip obcestne vasi, ki se zato florisno loči od sosednjih gručasto zasnovanih vasi. To bi kazalo na njen razmeroma mlajši nastanek ob poti, ki pelje iz Zeleč proti potoku Rečici in naprej. Tudi ta vas ni nastala zaradi kolonizacijskih prizadevanj briksenskih škofov, pa tudi ne kakih drugih velikih zemljiških gospodov, saj so bile izmed blejskih vasi prav Zagorice najbolj razbite na različna gospostva.⁶⁴ Na vprašanje, kdo je vodil kolonizacijo v Zagoricah, nam pomaga odgovoriti dejstvo, da v novem veku zasledimo svobodnjake na vsem ozemlju blejskega gospostva samo v Zagoricah,⁶⁵ resda v štirih od petih primerov le še kot kajzarje. To dejstvo bi si lahko razlagali tako, da je bila prav v Zagoricah najmočnejša skupina svobodnjakov — kosezov. Vprašanje, zakaj ravno v tej vasi, si lahko razložimo z načinom, kako in kdaj je vas nastala — enako kot Gasa v vasi Grad. Sem so se konec 10. stoletja naselili svobodnjaki iz uničenih naselbin Pristava in ob grajskem sedlu. Podatek, da nam iz Zagoric niso znane nobene določene arheološke najdbe, bi lahko potrjeval čas nastanka. Torej je vas nastala na prejšnjem naseljenem zemljišču že v času, ko pokopavanje ob domači vasi ni bilo več v navadi, to se pravi najprej konec 10. stoletja.

Ta svobodnjaška družbena enakost vasi bi nam lahko pojasnjevala, zakaj si agresivni briksenski škof Altwin v drugi polovici 11. stoletja prav v tej vasi, ki je sicer ležala le nekaj streljajev od njegovega gradu, ni mogel pridobiti niti najmanjše posesti.

⁶⁰ Prav tam.

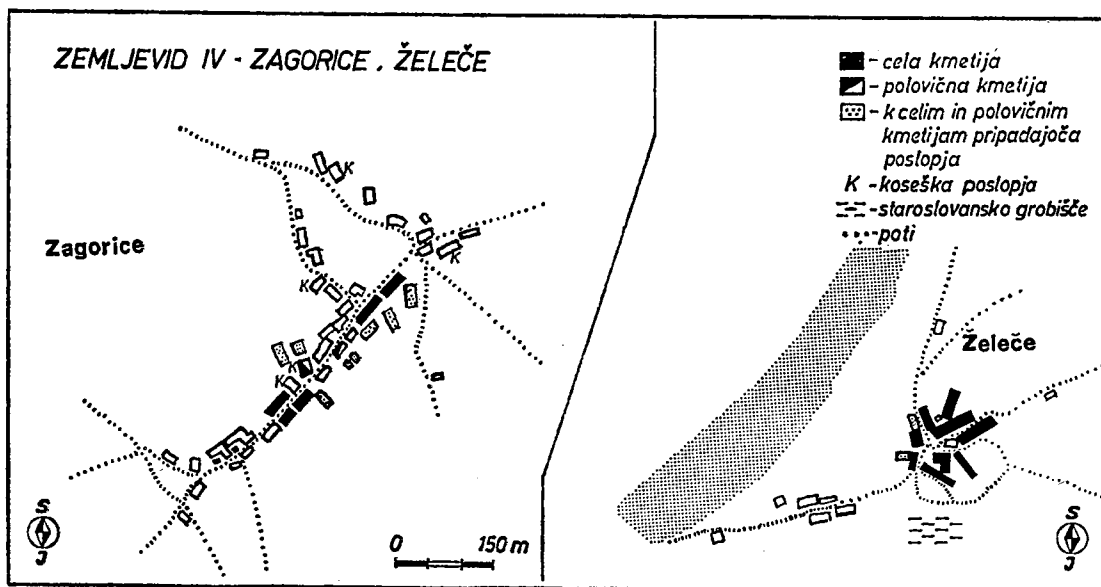
⁶¹ Prav tam, 26.

⁶² Urbarji.

⁶³ Prav tam.

⁶⁴ Fevdalni Bled, 13.

⁶⁵ Prav tam.

Želeče (zemljevid IV)

V Želečah se omenja posest svobodnjakov že med leti 1075 in 1090, ko jo je briksenski škof Altwin od njih tu dobival.⁶⁶ Do tega časa je prešla v njegove roke zelo verjetno že vsa vas, saj je bil 1253 briksenski škof edini lastnik vseh devetih kmetij.⁶⁷ Poleg omembe svobodnjakov, nam o stari zasnovi vasi govori tudi njen tloris, ki jo uvršča v tip gručaste vasi. Kot zanimivost naj poudarimo tipološko posebnost, da so hiše usmerjene proti eni sami središčni točki. Vse povedano nam govori o obstoju vasi že vsaj ob koncu zgodnjega srednjega veka, če pa upoštevamo še prisotnost staroslovanskega grobišča, bi lahko rekli, da obstoji neposredna naselbinska nepretrganost med staroslovansko vasjo s pokopališčem in srednjeveško vasjo, ki jo omenjajo pisani viri v 11. stoletju.

Kot dodatek naj omenimo še to, da poleg že navedene omembe Želeč iz 11. stoletja poznamo še tri listine, ki se morda nanašajo tudi na to vas.⁶⁸ Zamenjave zemljišč, ki nam jih opisujejo te listine, postavlja F. Kos v Želeče,⁶⁹ medtem ko jih M. Kos v »Gradivu za historično topografijo Slovenije« pri Želečah ne omenja,⁷⁰ kar pomeni, da se s prej omenjeno lokacijo ne strinja. »Cilintun« prve listine nam je gotovo iskati na zgornjem Gorenjskem, saj gre za zamenjavo posesti briksenskega škofa v Gorjah za posest v omenjeni vasi.⁷¹ Pri tem vemo, da gre pri vseh ostalih blejskih listinah tega časa za zamenjave vedno v ozemelskem okviru blejsko-bohinjskega in radovljanskega kota. Posest, ki jo omenjata drugi dve listini,⁷² pa najverjetneje leži na Koroškem.⁷³ Poudariti pa je treba, da te tri »pripadajoče« ali »nepripadajoče« listine ne spremenijo naših sklepanj v zvezi z Želečami.

Mlino, Zazero (zemljevid V)

Franciscejski kataster obe naselji sicer združuje pod skupnim imenom Mlino (Seebach), vendar ju še v skici mej katastrske občine Želeče ločuje in vsako posebej označuje.⁷⁴ Mlino kaže po tlorisni razporeditvi celih kmetij (gruntov) tip gručaste vasi, Zazero pa tip obcestne vasi, torej obliko mlajše zasnove. Res se tudi

⁶⁶ Gradivo III, št. 311.

⁶⁷ Urbarji. ; prim.: Fevdalni Bled 14.

⁶⁸ Gradivo III, št. 167, 259, 300.

⁶⁹ Prav tam.

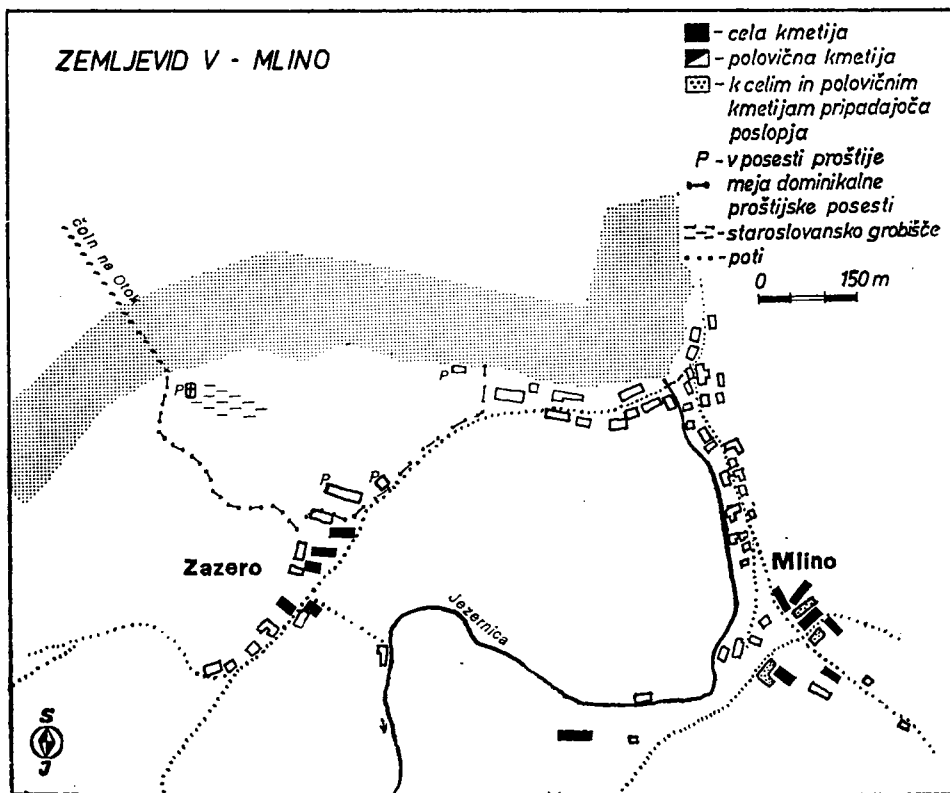
⁷⁰ Historična topografija, 769.

⁷¹ Gradivo III, št. 167.

⁷² Gradivo III, št. 259, 300.

⁷³ Po mislih mentorja — prof. dr. B. Grafenauerja bi to mogoče lahko bile Želuče na Koroškem.

⁷⁴ Arhiv Slovenije, Ljubljana, Franciscejski katastri za Kranjsko — protokoli, L 243 Želeče — št. 70.

v pisanih virih Mlino omenja precej prej, že leta 1185 v darilni listini brixenskoga škofa Henrika cerkvi Sv. Marije na Otoku⁷⁵ in s tem otoški prostiji. Od različnih dobrotnikov je bilo tedaj darovanih osem kmetij, štiri njive v Zaki in en mln. Po urbarju iz 1416 pa ima otoška proštija v Mlinem in Zazeru po šest kmetij.⁷⁶ To pomeni, da del kmetij v Mlinem iz 1185 stoji v šele pozneje poimenovanem in ločenem Zazeru, ali drugače povedano, Zazero 1185 že stoji, le tega imena še nima. Te trditve o Zazeru pa nam podpirajo še drugi podatki; po urbarju iz leta 1253 je imel brixenski škof pri Blejskem jezeru (»apud lacum«) eno kmetijo in dva mlina,⁷⁷ ki se omenjajo v vrstnem redu krajev med Bohinjsko Belo in Rečico, torej gre najverjetneje za del Mlinega. Če hočemo še podrobneje določiti, kateri del Mlinega je to, moramo poseči nekaj let nazaj, do leta 1241. Takrat je sklenil brixenski škof Egnon pogodbo z goriškim grofom Majnhardom, po kateri je grof vrnil škofu grad Bled z vsemi posestvi in sodstvom *razen pravice do odvetništva* v zameno za določena materialna zagotovila, ki mu jih je moral dati škof.⁷⁸ Odvetništvo nad posestjo brixenskoga škofa je goriškemu grofu seveda prinašalo določene dohodke, katerih popis za Bled in Bohinj se je ohranil iz okoli leta 1350.⁷⁹ Med drugimi vasmi se omenja tudi Zazero (Sasern),⁸⁰ kar je hkrati njegova prva omemba. Popis je najverjetneje nastal na osnovi posestnega stanja leta 1241, saj se posest, ki si jo je brixenski škof pridobil kasneje, ne upošteva. Na osnovi povedanega se nam zdi zelo verjetno, da stoji omenjena kmetija iz 1253 v Zazeru — torej »apud lacum« je Zazero. To, da ima tedaj škof prav tu še vedno eno kmetijo, nas napeljuje na misel,

da so tudi tiste štiri kmetije, ki so bile darovane od škofov otoški proštiji do leta 1185, ležale v tem istem kraju.⁸¹ — Razmeroma pozen nastanek Zazera, saj se še 1185 omenja v okviru Mlinega, samostojno nastopa 1253, ime pa se omenja šele okoli 1350, ter da je prvotno najverjetneje v izključni lasti briksenskih škofov, vse to omogoča sklep, da je vas nastala kot rezultat briksenske kolonizacije najpozneje v prvi polovici 12. stoletja. Zgornjo časovno mejo nam lahko predstavlja daritev dveh kmetij briksenskega škofa Hartmanna (1142—1164) otoški proštiji v takrat še skupno poimenovanem Mlinem.⁸²

Pravo Mlino je, kot smo videli po pisanih virih in tlorisni zasnovi, očitno starejše. Med leti 1142 in 1164 so bile tu darovane otoški proštiji štiri kmetije.⁸³ Kdo so bili darovalci, ni znano, verjetno pa je, da niso bili v nikakršni odvisnostni povezavi z briksenskim škofom, saj se sicer to omenja pri vseh drugih daritvah v tej listini (darilna listina iz leta 1185). Ti lastniki so imeli posest v Mlinem torej že pred škofom. Upošteva je pravkar povedano in pa gručasto zasnovo vasi, se nam zdi mogoče, da je stala že konec 10. stoletja. Čas njenega nastanka bi verjetno lahko povezali s časom propada staroslovanske naselbine, ki je stala v bližini Mlinega ob jezerski obali. Ko je bila uničena, so se njeni prebivalci preselili, ali pa bili preseljeni na mesto visokosrednjeveške vasi Mlino. Gručasto zasnovo te nove vasi si lahko razlagamo na dva načina: da je nastala prej kot že obravnavani vasi podobnega izvora (Gasa, Zagorice), ki pa imata tloris obcestnih naselbin, ali da je nastala stran od obstoječih poti, ki jih zato ni bilo treba tlorisno upoštevati. Ta druga možnost se nam zdi verjetnejša. Obstoji pa še tretja razlaga, da Mlino nima nikakršne povezave z bližnjo staroslovansko naselbino, ampak se je razvilo iz neke druge samostojne zgodnjerednjeveške naselbine. To pa se zdi le malo verjetno, saj s tega področja do sedaj niso znane nobene arheološke najdbe, ki bi jih v primeru starejše naselitve vasi sicer morali zaslediti.

Po F. Kosu se Mlino omenja že v 11. stoletju med leti 1085—1090, ko briksenski škof zamenja posestvo v kraju »Mulivelt« za posestvo na Zgoši.⁸⁴ Nasprotno pa M. Kos Mulivelt postavlja v bližino Rečice, ker se v urbarju iz 1602 omenja v vrstnem redu med Rečico in Poljšico kraj »am Millpach«.⁸⁵ K temu naj dodamo, da se še po franciscejskem katastru imenuje del Rečice ob Mlinščici Mühlbach (zemljevid VI). Katera od obeh lokacij je pravilnejša ne bi mogli reči, vsekakor pa upoštevanje ali neupoštevanje omenjene listine ne spremeni prikaza osnovnega razvoja naselbine Mlino, ki bi bil na podlagi vseh izvajanj lahko takle; — prvotna staroslovanska naselbina z grobiščem je ležala ob jezerski obali. Ko je propadla, so njeni prebivalci nadaljevali življenje na novem, od poti odmaknjenem mestu, kjer se je tako razvila gručasta vas Mlino, ki jo pisani viri omenjajo posredno vsaj že sredi 12. stoletja. Stara naselbina s poleg ležečim zemljiščem je prišla najprej v kraljeve, nato v škofovske in deloma proštjske roke. Briksenski škof je na svojem zemljišču naselil nekaj kmetov ob cesti, ki je peljala od staroslovanske naselbine v Bohinjsko Belo in naprej v Bohinj. To novo naselje, ki je nastalo najpozneje v 12. stoletju, se je sprva še prištevalo k Mlinemu, že 1253 se samostojno omenja. okoli 1350 pa že nastopa z lastnim imenom Zazero.

Rečica (zemljevid VI)

Tloris vasi nam kaže kaj razgibano podobo. Na obrobju vasi ležijo kmetije z mlino ob Mlinščici na južni in graščinica Grimščice s pripadajočimi poslopji na severni strani. Če se omejimo na samo vas, pa se nam kaže dva naseliteni jedri: gručasto — št. 1 in obcestno — št. 2. Glede na tlorisno zasnovo in neposredno sosesčino staroslovanskega grobišča lahko rečemo, da je jedro št. 1 starejše, prvotno in verjetno predstavlja naselitveno nepretrganost naselja še iz zgodnjega srednjega veka. — Tudi v pisanih virih na tem področju nastopata dva kraja, Rečica in Grimščice. Prve se omenjajo Grimščice že v 11. stoletju med leti 1050 in 1065, ko v njih dobi briksenski škof posestvo.⁸⁶ Po urbarju iz 1253 pa ni imel briksenski škof posesti v Grimščicah, ampak na Rečici,⁸⁷ kar je hkrati tudi prva omemba Rečice v pisanih virih. Vse se še bolj zaplete s podatkom, da ima otoška proštija po urbarjih iz let 1430 in 1431 v Grimščicah svojo posest,⁸⁸ po urbarju iz leta 1757 pa

⁸¹ L. Santifaller, prav tam.

⁸² Prav tam.

⁸³ Prav tam.

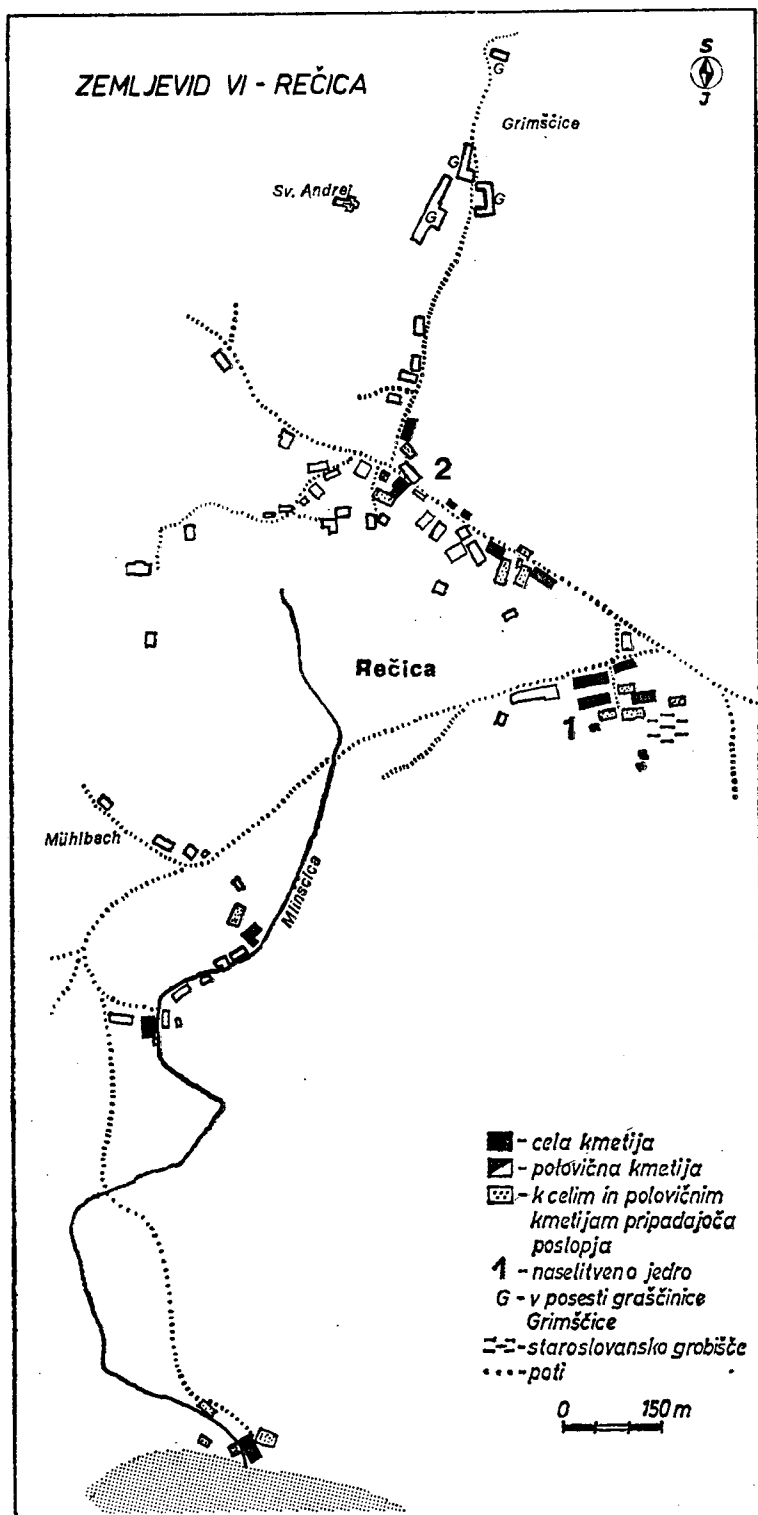
⁸⁴ Gradivo III, št. 368.

⁸⁵ Historična topografija, 385.

⁸⁶ Gradivo III, št. 168.

⁸⁷ Urbarji.

⁸⁸ Prav tam.

je brez zemljiške lastnine tako v Grimščicah kot na Rečici.⁸⁹ Franciscejski kataster poimenuje obe naselitveni jedri z enotnim imenom Rečica, ime Grimščice pa uporablja le še za toimensko graščinico.

Na podlagi naštetih podatkov bi lahko zaključili s precejšnjo verjetnostjo le to, da Grimščice iz 11. stoletja pomenijo gručasto jedro št. 1. Kdaj se pojavi novo obcestno jedro št. 2, kdaj se začne uporabljati ime Rečica in kaj to ime zaznamuje, kaj pa pomenijo proštjske Grimščice iz 15. stoletja, na vsa ta vprašanja bo dal odgovore le bolj poglobljen in podrobnejši študij obravnavane vasi.

S tem končujemo obravnavanje vprašanja naselbinske nepretrganosti blejskih vasi, ki smo ga prikazali s predstavitvijo stanja v drugi polovici 10. stoletja in zato zlasti osvetlili z arheološke strani ter obravnavali naselbinski razvoj novoveških naselbin na podlagi poznanih pisanih virov.

Teritorialni razvoj blejskega briksenskega zemljiškega gospodstva do leta 1253

To poglavje raste iz prejšnjega, ki je okvirno pojasnilo nekaj vprašanj, ki so važna za nastanek in razvoj blejskega briksenskega zemljiškega gospodstva. V resnici je reševanje obeh sklopov vprašanj potekalo sočasno in soodvisno. Zato je tudi reševanje problemov drugega dalo nekatere odgovore na vprašanja iz prvega poglavja.

Za zgornjo časovno mejo prikaza teritorialnega razvoja smo vzeli leto 1253. S tem smo skušali premostiti praznino četrto tisočletje med prvo omembo briksenske posesti na Bledu leta 1004 ter sistematično predstavitev posesti in dohodkov v urbarju blejskega briksenskega gospodstva iz leta 1253, ki nam prvi daje določno podobo.

Teritorialni razvoj do leta 1050 (zemljevid VII)

Briksenski škof je dobil prvo posest v blejskem kotu, ko mu je 10. IV. 1004 kralj Henrik II. podelil na Bledu svoje posestvo z vsemi pritliklinami.⁹⁰ Nastanek in obseg tega posestva smo poskušali razložiti že pri obravnavanju vprašanja naselbinske nepretrganosti blejskih vasi. Obsegalo je približno tole: staroslovansko naselbino na Mlinem z južno od nje ležečim zemljiščem, jezero z Otokom, področje staroslovanskih naselbin na Pristavi in ob grajskem sedlu ter zemljišče zahodno od njiju do teritorija poznejše vasi Rečica (zemljevid II). Možno je, da so spadali zraven tudi nekateri okoliški gozdovi. Posestvu bi lahko pripadale še posamezne kmetije, raztresene po okoliških vaseh, a ta možnost se nam zdi le teoretična in glede na tedanji družbeni položaj okoličanov (večinoma svobodnjaki) le malo verjetna. — Omeniti velja, da se med sestavnimi deli tega posestva prvotno v listini omenja le en grad — *castello* (pozneje je -o popravljen v -i in dostavljen -s, tako da nastane množinska oblika *castellis* — gradovi).⁹¹ Ta edini grad je lahko le blejski grad, kar bi bila njegova prva neposredna omemba v pisanih virih.

Posestno stanje se spremeni že leta 1006, ko umre briksenski škof Albuin, kajti po pogojih darilne listine mora pripasti po njegovi smrti ena tretjina blejskega posestva bratom njegove cerkve,⁹² to se pravi briksenskim kanonikom. Ti so tedaj dobili Otok in zemljišče, na katerem je ležala staroslovanska naselbina na Mlinem. Podrobneje smo o tem govorili že pri izvajanjih na prejšnjih straneh. Del posesti na Mlinem pa je ostal v škofov-

⁸⁹ Fevdalni Bled, 142.

⁹⁰ Gradivo III, št. 17; L. Santifaller, prav tam, št. 14.

⁹¹ L. Santifaller, prav tam, opomba 3, 19.

⁹² Gradivo III, št. 17.; L. Santifaller, prav tam, št. 14.

skih rokah, zato je škof tu lahko pozneje naselil svoje ljudi in tako ustvaril začetek nove vasi — Zazera.

Začetek ozemelske razširitve je prineslo škofovski posesti že leto 1011, ko je 22. V. daroval kralj Henrik II. briksenski cerkvi sv. Kasijana in Ingenuina blejski grad in 30 kraljevskih kmetij med večjo in manjšo Savo.⁹³ — Poskušajmo določiti, kaj je s temi kmetijami briksenska cerkev pridobila. Glede na zadnji del listine, ki pravi, naj se zemlja poišče drugod, če bi se je na opisanem ozemlju ne našlo dovolj,⁹⁴ meni Hauptmann, da je to »Briksen tudi storil. Razširil se je čez Savo Dolinko do Tržiške Bistrice in si dal potrditi novo pridobitev 16. I. 1040«.⁹⁵ Po tej razlagi bi bilo leta 1040 torej le potrjeno obstoječe posestno stanje. To je teoretično sicer mogoče, a se ne da dokazati in kot bomo videli, govorijo nekatere domneve proti temu.

Podelitev kraljevske hube (približno 50 ha) je oblika podelitve možnega obdelovalnega sveta, na katerem je fevdalec smel izkrčiti in si prilastiti zemljo, ki je približno ustrezala površini te zemljiške merske enote. S tem je bil določen približni obseg krčenj in od njega je bila odvisna velikost ozemlja. Posebnost kraljevskih hub je bila zlasti v tem, da so pomenile pravico do krčenja v pokrajini, ki je bila le približno določena.⁹⁶ Glede na poznejši razvoj briksenske posesti na Gorenjskem, si je briksenska cerkev lahko pridobila zemljišča v velikosti 30 kraljevskih kmetij le v blejsko-radovljiškem kotu. Prav to ozemlje pa je bilo že povsem zapolnjeno zaradi izredno močne predfevdalne naselitve, o kateri nam govorijo številna staroslovanska grobišča in pisani viri iz 11. in poznejših stoletij.⁹⁷ Neobdelane zemlje tu skoraj ni bilo, zato so si briksenski škofi, kot nam kaže razvoj njihove posesti, dodeljeno zemljo skušali zagotoviti s tem, da so jo jemali tistim, ki so jo imeli, a so bili od njih šibkejši. Tak način pridobivanja pa je bil za cerkvene osebe kaj zamuden in težak. Poglejmo, kje bi si briksenska cerkev lahko pridobila posest do leta 1040: Mužje, Koritno, Bodešče, Ribno, Selo, Bohinjska Bela. V vsaki od naštetih vasi je dobila le posamezne kmetije, torej vsega skupaj mnogokrat manj kot ji je bilo z darovnico iz leta 1011 omogočeno. Na posest v omenjenih vaseh lahko sklepamo le na osnovi poznejšega stanja briksenske zemljiške lastnine v njih, zato je podana slika le približna, a v grobem verjetno blizu resničnemu stanju.

Obstoji še ena razlaga omenjenih tridesetih kraljevskih kmetij, ki jo je podal F. Ceklin.⁹⁸ Zgolj na podlagi matematičnega izračuna, število iz kraljevskih v navadne kmetije preračunanih kmetij se mu slučajno ujema s številom briksenskih kmetij v blejsko-radovljiškem kotu leta 1253, meni, da je v teh zadnje omenjenih kmetijah zaobseženih vseh nekdanjih 30 kraljevskih kmetij. Tej osupljivo preprosti in navidezno pravilni rešitvi lahko pritrdimo le, če ne upoštevamo četrtrisočletnega razvoja briksenske posesti. Po tej teoriji bi imela briksenska cerkev leta 1011 povsem isto posest kot leta 1253, kar bi bilo mogoče le, če se v vsem dolgem vmesnem obdobju ne bi popolnoma nič spreminjala, kar je seveda v popolnem nasprotju z živim dogajanjem. Prav tako je bilo pri izračunu neupoštevano, da ne moremo računati z določeno velikostjo kmetije. Že P. Blaznik je pri prikazih kolo-

⁹³ Gradiivo III, št. 28.

⁹⁴ Prav tam.

⁹⁵ L. Hauptmann, prav tam, 109.

⁹⁶ S. Vilfan, prav tam, 97 s.

⁹⁷ L. Hauptmann, prav tam, 108 ss.; T. Knific, *Dati archeologici sulla colonizzazione della marca di Kranj nei secc. X e XI*, *Balcanslavica* 4, Beograd 1975, 57 ss.

⁹⁸ F. Ceklin, *Bohinj in Triglav*, *Planinski vestnik* 77, Ljubljana 1977, 14 s.

nizacije Poljanske⁹⁹ in Selške doline¹⁰⁰ s številnimi primeri dokazal, da velikost kmetije izredno močno niha. Enak rezultat mu je dala zemljiško-posestna razčlenitev Bitnja.¹⁰¹ Tudi M. Kos je ločeno prišel do sklepa, da so mogle biti kmetije v istem okolišu različne.¹⁰² Tudi v blejskem kotu so bile neenake, kar nam dokazuje na primer podatek, da so bile kmetije na Mlinem tako majhne kot drugod boljše kajže.¹⁰³ Zato je izračun, ki uporablja za enoto kmetijo povprečne velikosti, le teoretičen in brez prave vrednosti.

Kot smo videli, daritev 30 kraljevskih kmetij ni prinesla briksenskim škofom velike koristi, suhe črke na papirju brez dejanske sile, ki bi jih podprla, pač niso mnogo koristile. Da bi okrepil cerkveno posest, je kralj Henrik III podelil briksenskemu škofu Poponu 16. I. 1040 z dvema darilnima listinama svoje posestvo med reko Bistrico in dvorom Bled ter gozd imenovan »v Lešah«¹⁰⁴ in pa gozd med obema Savama od njunih izvirov pa do njunega združenja.¹⁰⁵ Tako je dobil škof trdno pravno osnovo za posege na levem bregu Save.

Poskusimo ugotoviti istovetnost darovanega; kraljevo posestvo je obsegalo, glede na poznejši razvoj briksenske posesti, v glavnem področje vasi Nova vas in Dvorska vas, kjer je bila obdelava zemlje organizirana v obliki pridvornega gospodarstva torej s pristavo kot gospodarskim središčem.¹⁰⁶ Pridvorni hlapci so živeli v Dvorski vasi. Morda je bil v sklopu tega posestva tudi grad Gutenberg nad Bistrico pri Tržiču, kar bi nam pojasnjevalo, zakaj je bila vzhodna meja kraljevega posestva Tržiška Bistrica.¹⁰⁷ Zakaj je bil zahodna meja dvor Bled, je sedaj težko razlagati. Morda je obsegalo obravnavano posestva tudi posamezne kmetije v krajih: Radovljica, Begunje, Visoče, Vadiče. Gotovo je bila posest v teh vaseh pridobljena do nastopa škofa Altwina (1049—1097), ko je prešla v druge roke.¹⁰⁸ Možno je, da si je briksenska cerkev do druge polovice 11. stoletja pridobila poleg omenjene posesti še kje druge posamezne kmetije, česar pa trenutno ni mogoče dokazati.

Gozd »v Lešah« (silva que Leschahc nuncupatur)¹⁰⁹ je ležal na približno temle ozemlju: med Dvorsko vasjo na zahodu in Gutenbergom na vzhodu ter med poznejšimi Nošami na jugu in goro Dobroč na severu. To je področje na katerem in ob katerem nam je pozneje znana briksenska posest; tako si lahko razlagamo verjetno briksensko kolonizacijo na tem ozemlju (Peračica, Slatna, Sv. Lucija, Noše) v poznejših stoletjih. Leše ležijo sredi tega gozda in mu dajejo ime. — Tako krajevno določeni gozd je sestavljal s kraljevim posestvom logično celoto.

Drugi tedaj darovani gozd, ki je po črki listine sicer ležal med obema Savama od njunih izvirov pa do njunega sotočja, M. Kos istoveti z gozdovi Pokljuke in Mežaklje.¹¹⁰ Tej razlagi se lahko pridružimo, saj je mejila briksenska cerkev na zahodni strani tega gozda na bohinjsko koseško posest, na severni strani pa na freisinško Dovje. Pri tem je treba od poključskih in

⁹⁹ P. Blaznik, Kolonizacija poljanske doline, GMS 19, Ljubljana 1938, 27 s.

¹⁰⁰ Isti, Posestne razmere v Selški dolini, GV 10, Ljubljana 1934, 58 s.

¹⁰¹ Isti, Bitenji, GV 4, Ljubljana 1929, 96.

¹⁰² M. Kos, ocena, L. Hauptmann, Staroslovska družba in obred na knežjem kamnu, ZC 9, Ljubljana 1955, 258.

¹⁰³ Fevdalni Bled, 15.

¹⁰⁴ Gradivo III, št. 106.

¹⁰⁵ Gradivo III, št. 107.

¹⁰⁶ Fevdalni Bled, 27.

¹⁰⁷ O gradu Gutenberg kot briksenski lastnini: M. Kos, Postanek in razvoj Kranjske (Ob priliki razprave L. Hauptmanna »Entstehung und Entwicklung Krains«.), GMS 10, Ljubljana 1929, 38.

¹⁰⁸ Gradivo III, št. 165, 227, 169, 158.

¹⁰⁹ Gradivo III, št. 106.

¹¹⁰ M. Kos, Creine mons — Krainberg — Kranjska gora, staro ime za Karavanke, GV 4, Ljubljana 1928, 116.

mežakeljskih gozdov odšteti tiste, ki so bili v tistem času še v rokah domačih svobodnjakov — kosezov.

Morda je dobil tedaj briksenski škof tudi gozd na levi strani Save Dolinke med potokoma Dobrčnikom na zahodu in Završnico na vzhodu. Dobrčnik je bil zahodna meja briksenske posesti že leta 1073,¹¹¹ Završnica pa je bila vzhodna meja tistega dela ozemlja deželskega sodišča Bled, ki je ležal na levi strani Save Dolinke, še leta 1749.¹¹² Da bi se nam iz časa briksenskega škofa Altwina, sicer tako natančnega, ne ohranila listina o tako veliki daritvi, ni posebno verjetno. Tako ostaja kot čas pridobitve le še obdobje med 1040 in Altwinovim nastopom, torej približno deset let. Če zaključimo: briksenski škof je dobil omenjeni gozd mogoče že leta 1040, sicer pa najverjetneje v naslednjih desetih letih.

S temi darovnicami pa je bilo velikih podelitev konec. Nadaljnje širjenje briksenske posesti ni bilo več odvisno od »administrativnih« posegov ampak predvsem od osebne dejavnosti in zato sposobnosti briksenskih škofov. Tako dejavno osebo nam predstavlja škof Altwin.

Teritorialni razvoj od 1050 do 1100 (zemljevid VIII)

Čas vladanja briksenskega škofa Altwina je bilo obdobje, ko je bil v grobem ustvarjen obris posesti, ki se je pokazala šele mnogo pozneje — leta 1253, ko je ohranjen najstarejši briksenski urbar za Bled in Bohinj. Altwin je povsem na novo pridobil posest v krajih: Bled — Pri lipi,¹¹³ Bohinj — Srednja vas,¹¹⁴ Dovje,¹¹⁵ Brezje,¹¹⁶ Gorje,¹¹⁷ Grimščice,¹¹⁸ Krnica,¹¹⁹ Leše,¹²⁰ Peči (Spodnje Bodešče),¹²¹ Sebenje,¹²² Zasip,¹²³ Želeče,¹²⁴ Zgoša.¹²⁵ Od starih krajev je pridobival in še več izgubljal posest v Koritnem,¹²⁶ v nekaterih pa jo je povsem izgubil: Begunje,¹²⁷ Mužje,¹²⁸ Radovljica,¹²⁹ Vadiče,¹³⁰ Visoče.¹³¹ Le za dobo nekaj let je dobil vas Bistrico ob Tržiški Bistrici.¹³² Kot vidimo na zemljevidu je bila Altwinova zemljiška politika v tem, da je skušal ozemeljsko dopolnjevati že obstoječo briksensko posest, vendar se pri tem ni omejeval le na kmetijska zemljišča, ampak je skušal dobiti čimveč tudi od svojih gozdov. V smislu take politike si je izprosil od kralja Henrika IV lovsko pravico na posestvih svoje cerkve, ki mu je bila podeljena 23. V. 1073.¹³³ V tej listini nam je tudi podan opis meje briksenske posesti. Po tolmačenju M. Kosa je potekala od Save Dolinke navzgor po potoku Dobrčniku na Rožico nad Hrušico ter po grebenu Karavank do Ljubelja, tu je šla po Tržiški Bistrici do njenega izliva v Savo in po tej navzgor mogoče vse do spodnjega toka Save Bohinjke; mejo na zahodu so zaokrožali veliki gozdovi

¹¹¹ Prav tam.

¹¹² P. Ribnikar, Slovenske podložniške prisega patrimonialnega sodišča Bled, Ljubljana 1976, 7.

¹¹³ Gradivo III, št. 164, 166, 209, 210, 236, 239, 240, 241, 314, 369.

¹¹⁴ Gradivo III, št. 234; o lokalizaciji: F. Ceklin, prav tam, 69 ss.

¹¹⁵ Gradivo III, št. 371.

¹¹⁶ Gradivo III, št. 169.

¹¹⁷ Gradivo III, št. 165.

¹¹⁸ Gradivo III, št. 168.

¹¹⁹ Gradivo III, št. 158.

¹²⁰ Gradivo III, št. 143.

¹²¹ Gradivo III, št. 302.

¹²² Gradivo III, št. 306.

¹²³ Gradivo III, št. 312, 313, 316, 372.

¹²⁴ Gradivo III, št. 167, 311.

¹²⁵ Gradivo III, št. 307, 368, 377.

¹²⁶ Gradivo III, št. 237, 314.

¹²⁷ Gradivo III, št. 164, 165, 227.

¹²⁸ Gradivo III, št. 166.

¹²⁹ Gradivo III, št. 169.

¹³⁰ Gradivo III, št. 158.

¹³¹ Gradivo III, št. 158.

¹³² Gradivo III, št. 143.

¹³³ Gradivo III, št. 274.

na Pokljuki in Mežaklji.¹³⁴ Nato si je skušal Altwin pridobiti še gozdove in travnike, ki so segali v njegov gozd. Kmálu so postali njegovi travniki, kjer je mnogo pozneje nastal zaselek Poljane,¹³⁵ ter nek gozd domače svobodnjaške družine, ki je imela svojo posest v Grimščicah, Zasipu, Gorjah in na Zgoši.¹³⁶ Smiselno je, da je omenjeni gozd ležal v bližini matične posesti te družine in se nanjo navezoval, zato se zdi najverjetneje, da je ležal severno od vasi Grimščice, Gorje, Zasip.

Škof Altwin je bil tudi prvi izmed briksenskih škofov, ki je, kot smo videli, posegel v Bohinj in s tem utrl pot prisvajanjem svojih naslednikov. Del posesti v Srednji vasi je sicer izgubil z zamenjavo,¹³⁷ a to ni bistveno okrnilo izhodišča poznejših širitev. — Na splošno rečeno je bil šele Altwin tisti, ki je pridobil briksenski cerkvi del tiste zemlje, ki ji je bila zapisana že leta 1011 z daritvijo 30 kraljevskih kmetij. Z njegovimi nasledniki pa se je začelo obdobje bolj počasnega širjenja, ki je zaradi šibkosti navzven poiskalo notranje rezerve — kolonizacijo.

Teritorialni razvoj od 1100 do 1200 (zemljevid IX)

Briksenski škofi seveda niso bili edini, ki so si skušali večati zemljiško posest na tuj račun. Zaradi konkurence drugih močnih zemljiških gospodov se je briksenska cerkev usmerila tja, kjer je lahko pričakovala najmanj tekmecev — v Bohinj. Toda tudi tu si je morala pomagati z denarjem in je tako kupila v začetku 12. stoletja najverjetneje Savico, Brod, Bohinjsko Bistrico in večji kos Nomenja,¹³⁸ približno takrat pa je tudi razširila svojo posest v Srednji vasi v smeri proti Češnjici.¹³⁹ Briksenski škof Hugon je sicer opisano posest 31. X. 1120 daroval plemiču Dietmarju pod pogojem, da se na njej ustanovi samostan,¹⁴⁰ a ker se to ni zgodilo, je ostala zemlja briksenski cerkvi.

V prvi polovici 12. stoletja si je briksenska cerkev mogoče pridobila posest na Poljšici in v Mostah, kjer je naselila svoje ministeriale,¹⁴¹ ki so ji po logiki fevdalne dobe počasi odtujili v užitek jim dano posest. — Posest se ji je zmanjšala v Koritnem in v Bodeščah z darovnico otoški prostiji,¹⁴² ki se je hitro krepila, a očitno precej parazitsko na račun briksenskih škofov. Res je, da darovana zemlja v Koritnem ni bila več v njihovi neposredni lasti, saj so jo imeli v uporabi ministeriali iz Gorij.¹⁴³ Na ta način je bila odtujena tudi posest v Gorjah in prav mogoče tudi v Krnici in v Zasipu. Vsi trije kraji se ne omenjajo več v urbarju iz leta 1253, v Zasipu pa je bila v 18. stoletju glavni posestnik graščina Katzenstein v Begunjah,¹⁴⁴ ki je bila naslednik gradov Kamen in še starejše Jame. Tako je postal Zasip najverjetneje plen ortenburških ministerialov s Kamna.

Kljub tem izgubam pa 12. stoletje za širitev briksenskega gospostva ni bilo neugodno. Najverjetneje tedaj so si briksenski škofi pridobili posest v: Zagorice, Bled — Gasa, Potoki, Žirovnica. Bistveno pa se je posest povečala z briksensko kolonizacijo. Že v prvi polovici 12. stoletja sta tako nastali novi

¹³⁴ M. Kos, prav tam, 115 ss.

¹³⁵ Gradivo III, št. 306, 378.

¹³⁶ Gradivo III, št. 165, 168, 305, 307, 372.

¹³⁷ Gradivo III, št. 372; o lokalizaciji: F. Ceklin, prav tam, 129.

¹³⁸ Gradivo IV, št. 58; o lokalizaciji: F. Ceklin, prav tam, 15.

¹³⁹ F. Ceklin, prav tam, 129.

¹⁴⁰ Gradivo IV, št. 58.

¹⁴¹ L. Santifaller, prav tam, št. 46.

¹⁴² Prav tam.

¹⁴³ Prav tam.

¹⁴⁴ Fevdalni Bled, 23.

vasi Koroška Bela¹⁴⁵ in Zazero (tedaj še neimenovana), najverjetneje še v tem stoletju pa vasi: Peračica in Nova vas ter osamljena kmetija Bled — žabji potok. Ustanavljanje novih vasi je bilo mogoče samo na lastnem ozemlju, zato govorijo v prid lokalizacijam velikih darovnic iz leta 1040, tako zlasti Koroška Bela o daritvi gozdnega kompleksa na levi strani Save Dolinke. Prav zaradi kolonizacije je doseglo briksensko gospostvo že v 12. stoletju skoraj tak obseg, kot ga je imelo leta 1253.

Teritorialni razvoj od 1200 do 1253 (zemljevid X)

S kolonizacijo so nadaljevali briksenski škofi tudi v tem obdobju. Najverjetneje je nastala prav sedaj iz bivše planine ali pašnika Blejska Dobrava.¹⁴⁶ Najkasneje v tem času se je uveljavilo novo vaško ime Rečica namesto in poleg starejšega Grimščice. Tudi vas Na pečeh se je prištel k Bodeščam, kajti le tako si lahko razlagamo poznejšo delitev Bodešč na zgornje in spodnje.¹⁴⁷ Kot samostojno naselje pa je začelo nastopati Zazero. Prav tako so bili začetni prvi briksenski koraki k podreditvi češnjiških kosezov.¹⁴⁸

Med leti 1236 in 1245 je doživelo briksensko gospostvo najnevarnejše obdobje v svojem dotedanjem obstoju, saj je za ta čas padlo v tuje roke. Zaradi nesposobnosti briksenskega škofa Henrika IV (1224—1239) je prišel 1236 Bled v upravo koroškega vojvode Bernarda;¹⁴⁹ seveda naj bi bilo to le začasno do smrti briksenskega škofa. Do izvolitve novega škofa Egnona (1240—1250), se je polastil posestva goriški grof Majnhard, ki pa je s pogodbo vrnil leta 1241 omenjeno lastnino briksenski cerkvi, razen pravice do odvetništva.¹⁵⁰ Toda s tem nevšečnosti še niso bile končane, kajti Bleda sta se polastila viteza Gerloh in Viljem. Da bi ga briksenski škof dobil nazaj, jima je moral leta 1245 izplačati bogato odkupnino.¹⁵¹ To obdobje brezvladja gotovo ni koristilo posestnemu stanju briksenskega gospostva. Prav lahko si predstavljamo, kako so podjetni sosedji hiteli jemati, kar so mogli in kar so si upali. Po urbarju iz 1253 vemo, da si je briksenski kmetiji v Potokih prilastil Friderik z Waldenbercha (Lipniški ali Pusti grad pri Radovljici, danes razvalina).¹⁵² Najkasneje v teh letih pa je bila gospostvu odtujena tudi posest v Sebenjah, Lešah in Brezju ter na Zgoši. Vse te vasi se ne omenjajo v urbarju iz leta 1253.

Po 1245 se je gospostvo spet krepilo. Wersso z Bleda je daroval skupaj s svojo materjo in s pristankom stricev škofu Egonu po pet kmetij v Vrbi in Doslovčah s pogojem, da jih dobi nazaj v fevd;¹⁵³ zato leta 1253 briksenski urbar te posesti ni zaznamoval. Najverjetneje po letu 1245 si je briksenski škof pridobil, da bi omilil izgube, posest v Čadovljah, ki ležijo precej daleč čez levi breg Tržiške Bistrice. Zaradi odmaknjenosti je ostala nedotaknjena briksenska bohinjska posest. Okoli 1250 je bil po prizadevanjih škofa Bruna (1250—1288) koloniziran Nemški rovt.¹⁵⁴ S tem je bila podoba,

¹⁴⁵ M. Kos, Nekatera krajevna imena na Gorenjskem, *Onomastica Jugoslavica* 1, Ljubljana 1969, 5 ss.

¹⁴⁶ Isti, O nekaterih planinah v Bohinju in okoli Bleda, *GV* 32, Ljubljana 1960, 138 s.

¹⁴⁷ Fevdalni Bled, 16.

¹⁴⁸ Urbarji; o bohinjskih kosezih: F. Ceklin, prav tam, str. 5—16, 65—79, 129—144.

¹⁴⁹ *Gradivo V*, št. 655.

¹⁵⁰ *Gradivo V*, št. 764.

¹⁵¹ *Gradivo V*, št. 854.

¹⁵² Urbarji.

¹⁵³ L. Santifaller, prav tam, št. 116.

¹⁵⁴ Urbarji; o imenu: M. Kos, Nekatera krajevna imena na Gorenjskem, *Onomastica Jugoslavica* 1, Ljubljana 1969, 7 s.; L. Hauptmann, Razvoj družbenih razmer v radovljiškem kotu do krize petnajstega stoletja, *ZC* 6—7, Ljubljana 1952—1953, 272.

ki nam jo kaže briksenski urbar iz leta 1253, dokončana. Po tem urbarju¹⁵⁵ je imelo briksensko gospostvo določeno število kmetij v naslednjih krajih: Srednja vas v Bohinju, Češnjica (38 kosezov z neznatno stvarno obremenitvijo), Brod, Savica, Bohinjska Bistrica, Nomenj, Nemški rovt, Bohinjska Bela, Pri Blejskem jezeru (Zazero), Rečica, Blejska Dobrava, Koroška Bela, Potoki, Žirovnica, Nova vas, Dvorska vas, Peračica, Čadovlje, Koritno, Bodešče, Ribno, Selo, želeče, Zagorice, žabji potok, Grad (Gasa?), Pri lipi.

Na koncu urbarja se za vasmi omenjajo tudi briksenske pristave (meierhoue, que solvunt...).¹⁵⁶ Kje so te stale smo že omenili. Ena je bila pod blejskim gradom in se ta kraj še danes imenuje Pristava, druga pa je bila pri Dvorski vasi in se je morda prav iz nje razvil grad Drnča. Še v 18. stoletju nam kažejo zapiski tlake, da je bilo delo kmetov iz vseh vasi na levem bregu Save usmerjeno na obdelovanje graščinske zemlje v okolišu Dvorske vasi.¹⁵⁷ Manj verjetno je, da bi poleg omenjenih dveh 1253 obstajala še kakšna tretja pristava, saj se dve pristavi ujemata z dvema deloma briksenskega gospostva — blejskim in radovljiškim. V Bohinju pa pristave 1253 ni bilo, saj bi bohinjski kmetje drugače ne bili oproščeni tlake, namesto katere so plačevali denarno dajatev.¹⁵⁸ — Omeniti velja, da sta M. Kos¹⁵⁹ in Hauptmann¹⁶⁰ pod »meierhoue« mislila le na blejsko pristavo, k čemur ju je verjetno zavedel vrstni red, po katerem se »meierhoue« omenja za Pri lipi,¹⁶¹ torej naj bi bila v njeni bližini in tam je blejska pristava tudi v resnici bila. Vendar je bilo pri tem spregledano, da se »meierhoue« uporablja v množini (»que solvunt«), torej gre za več in ne le eno pristavo. Taka nova razlaga hkrati odpravi vprašanje, ki bi se sicer lahko postavilo v zvezi s poleg ležečim staroslovanskim grobiščem: ali pomeni »meierhoue« gospodarski obrat, ali pa je ime iz zgodnjega srednjega veka izvirajočega naselja, ki se po 1253 ne omenja več.

Če pogledamo celotni teritorialni razvoj briksenskega zemljiškega gospostva, vidimo, da je njegov začetek temeljil na propadu predfevdalnih staroslovanskih družbenih struktur in zato na njihovem izgubljanju ozemlja. Jedro briksenskega gospostva je nasledilo jedro staroslovanske družbene organiziranosti, pri čemer pa se je s tem ohranil le kraj a v povsem novi vlogi, ki mu jo je dodelilo novo obdobje v razvoju družbeno-ekonomskih odnosov, postalo je središče teritorialnega zemljiškega gospostva.

Verjetno je prav obstoj številnega in gosto naseljenega sloja staroslovanskih svobodnjakov narekoval obliko kraljeve daritve zemlje v obliki kraljevskih kmetij, ki je kralju omogočila, da je daroval nekaj, česar ni mogel zagotoviti — toliko zemlje kot je je v darovnici obljubil. O tem nam priča način, kako so si poznejši škofi pridobivali zemljo, ki jim je bila v nedoločljivi obliki s to darovnico zapisana — z nasiljem in denarjem. Pri vsem tem je imel briksenski škof številne tekmece, ki so močno prispevali k nihanju posestnega stanja njegovega blejskega gospostva.

¹⁵⁵ Urbarji.

¹⁵⁶ Urbarji.

¹⁵⁷ Fevdalni Bled, 27.

¹⁵⁸ Urbarji.

¹⁵⁹ Historična topografija, 27.

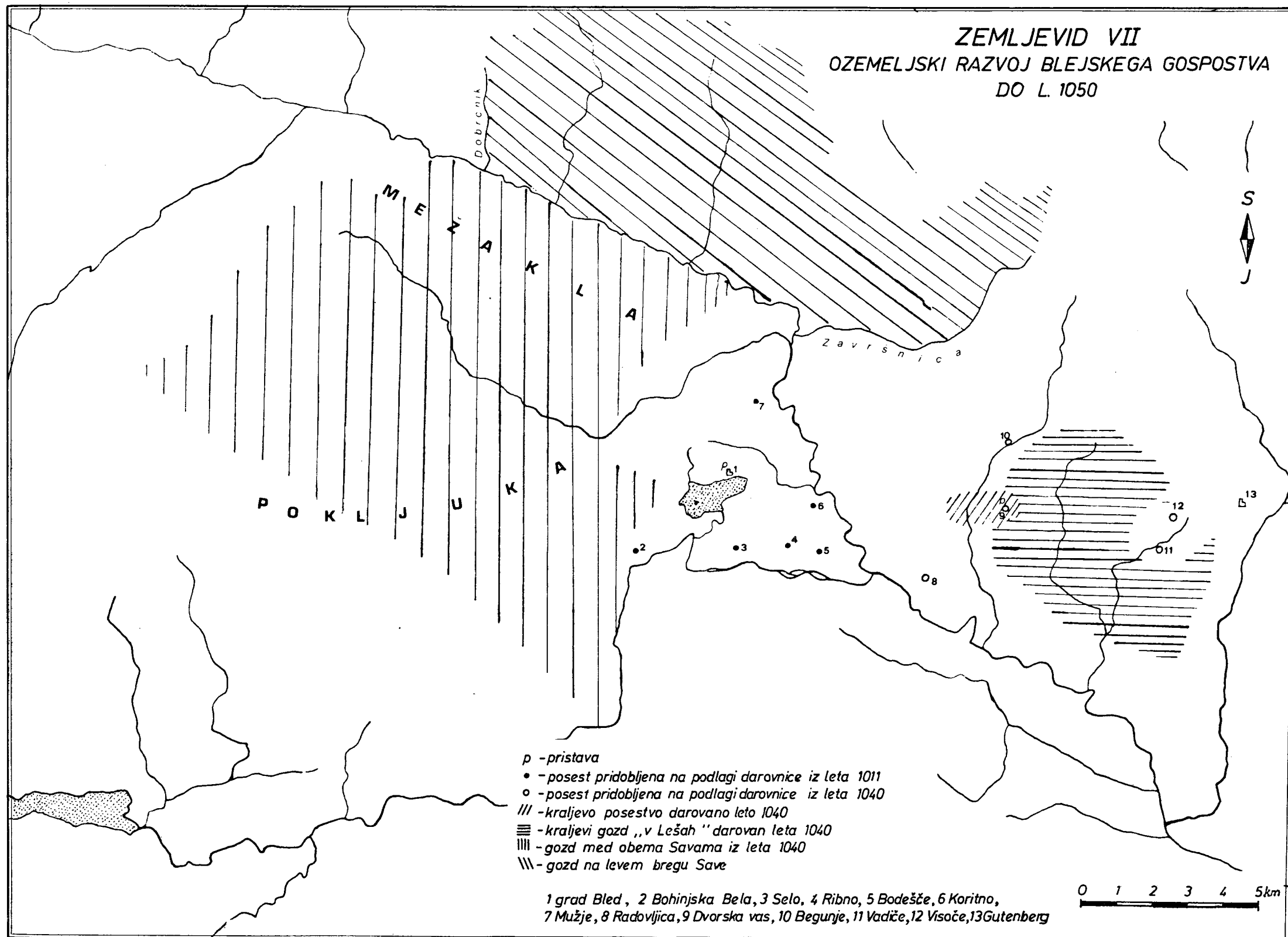
¹⁶⁰ L. Hauptmann, prav tam, 275.

¹⁶¹ Urbarji.

V opombah uporabljam naslednje okrajšave:

- AV — Arheološki vestnik, Ljubljana
- GMS — Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, Ljubljana
- GV — Geografski vestnik, Ljubljana
- MZK — Mittheilungen der k. k. Central-Commission, Wien
- VS — Varstvo spomenikov, Ljubljana
- ZC — Zgodovinski časopis, Ljubljana
- ZUZ — Zbornik za umetnostno zgodovino, Ljubljana

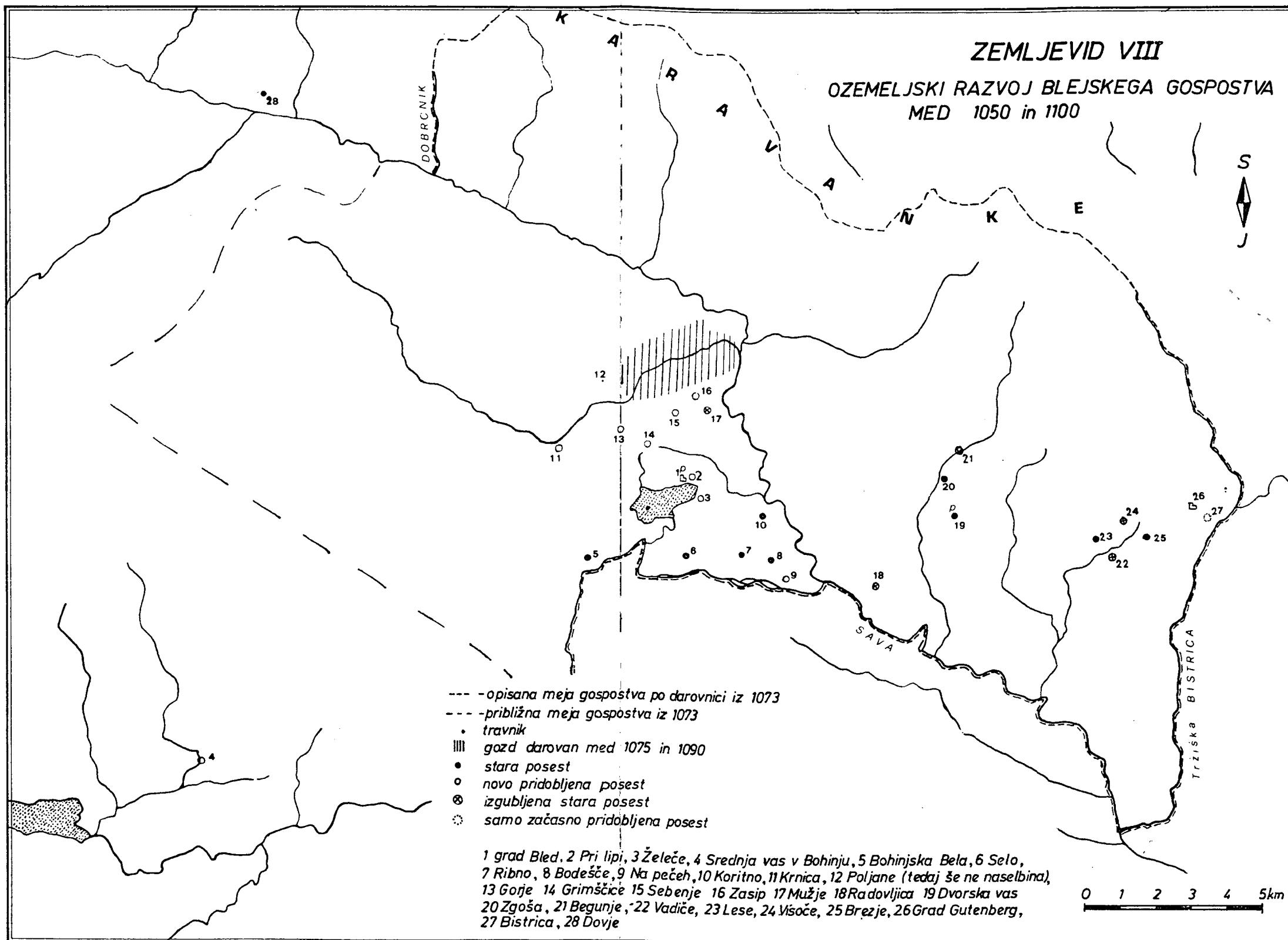
ZEMLJEVID VII OZEMELJSKI RAZVOJ BLEJSKEGA GOSPOSTVA DO L. 1050

1 grad Bled, 2 Bohinjska Bela, 3 Selo, 4 Ribno, 5 Bodešče, 6 Koritno,
7 Mužje, 8 Radovljica, 9 Dvorska vas, 10 Begunje, 11 Vadiče, 12 Visoče, 13 Gutenberg

ZEMLJEVID VIII

OZEMELJSKI RAZVOJ BLEJSKEGA GOSPOSTVA
MED 1050 in 1100

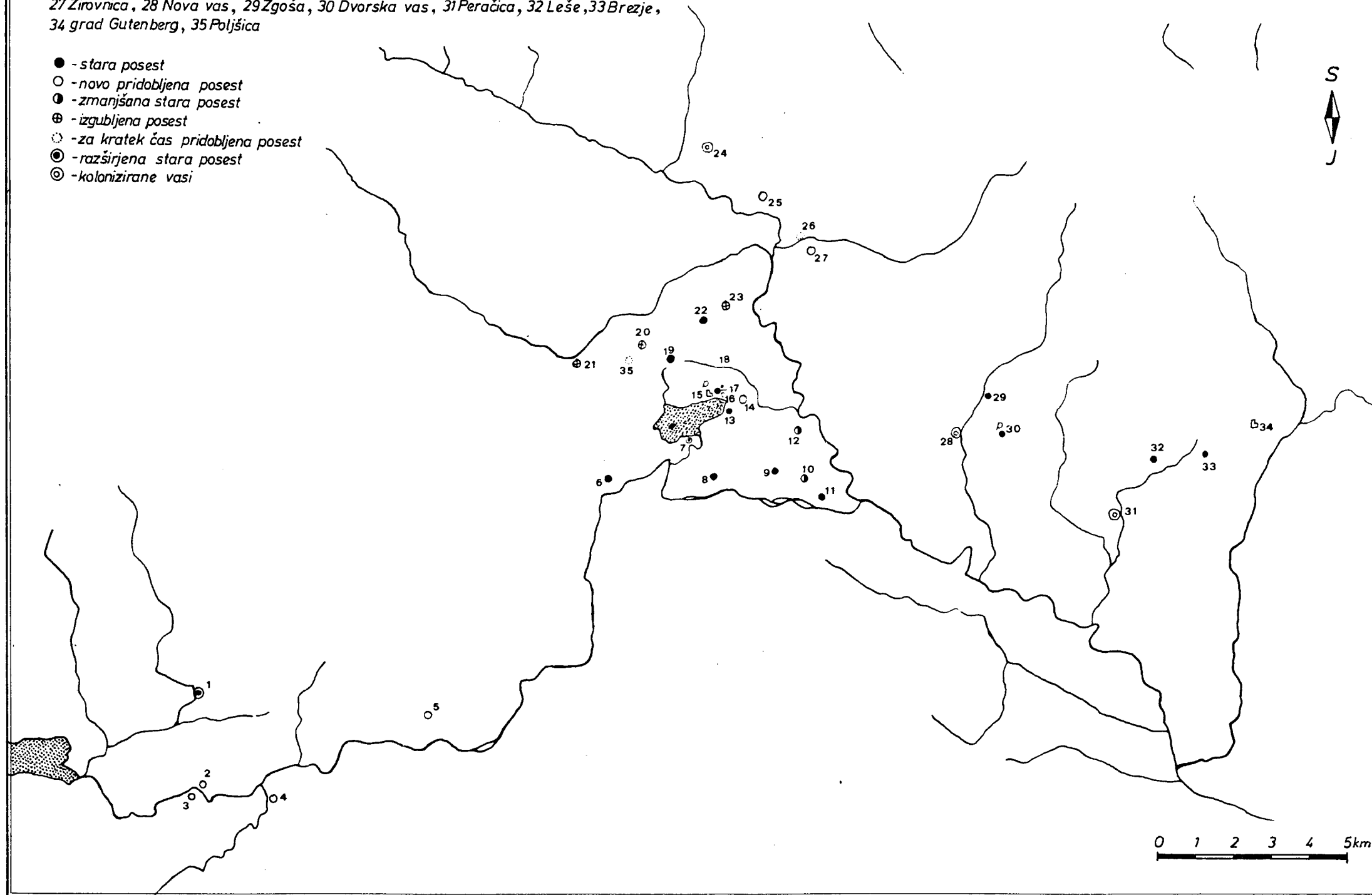

1 Srednja vas v Bohinju, 2 Brod, 3 Savica, 4 Bohinjska Bistrica, 5 Nomenj, 6 Bohinjska Bela, 7 Zazero (Mlino), 8 Selo, 9 Ribno, 10 Bodešče (Na pečeh), 11 Sp. Bodešče (Na pečeh), 12 Konitno, 13 Želeče, 14 Zagorice, 15 grad Bled, 16 Zabji potok, 17 Pri lipi, 18 Gasa, 19 Grimščice, 20 Gorje, 21 Krnica, 22 Sebenje, 23 Zasip, 24 Koroška Bela, 25 Potoki, 26 Moste, 27 Žirovnica, 28 Nova vas, 29 Zgoša, 30 Dvorska vas, 31 Peračica, 32 Leše, 33 Brezje, 34 grad Gutenberg, 35 Poljšica

- - stara posest
- - novo pridobljena posest
- ⊖ - zmanjšana stara posest
- ⊕ - izgubljena posest
- ⊙ - za kratek čas pridobljena posest
- ⊗ - razširjena stara posest
- ⊙ - kolonizirane vasi

ZEMLJEVID IX

OZEMELJSKI RAZVOJ BLEJSKEGA GOSPOSTVA MED 1100 in 1200

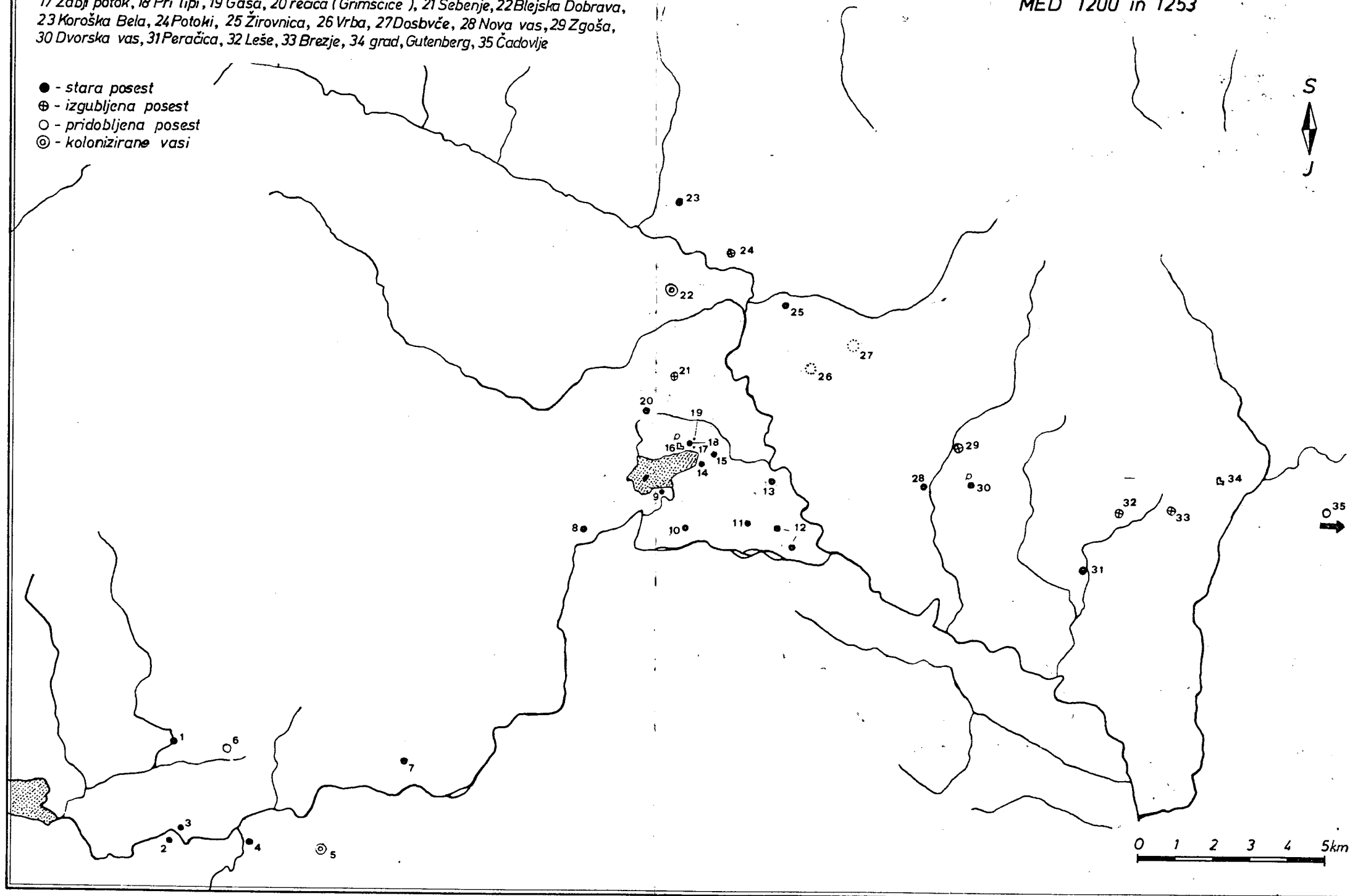
1 Srednja vas v Bohinju, 2 Savica, 3 Brod, 4 Bohinjska Bistrica, 5 Nemški rovt,
6 Češnjica, 7 Nomenj, 8 Bohinjska Bela, 9 Zazero (Mlino), 10 Selo, 11 Ribno,
12 Bodešče (spodnje in zgornje), 13 Koritno, 14 Želeče, 15 Zagorice, 16 grad Bled,
17 Žabji potok, 18 Pri lipi, 19 Gasa, 20 rečica (Grimščice), 21 Sebenje, 22 Blejska Dobrava,
23 Koroška Bela, 24 Potoki, 25 Žirovnica, 26 Vrba, 27 Dosbuvče, 28 Nova vas, 29 Zgoša,
30 Dvorska vas, 31 Peračica, 32 Leše, 33 Brezje, 34 grad, Gutenberg, 35 Čadovlje

- - stara posest
- ⊕ - izgubljena posest
- - pridobljena posest
- ⊙ - kolonizirane vasi

ZEMLJEVID X

OZEMELJSKI RAZVOJ BLEJSKEGA GOSPOSTVA

MED 1200 in 1253

Neprestano se je gospodstvo večalo le v Bohinju, kjer ni bilo toliko tekmecev. V skladu s splošnim populacijskim razvojem se je do 1253 po številu podložnikov in posestno najbolj okrepilo s pomočjo kolonizacije v 12. in 13. stoletju. Resnično bogastvo je imelo gospodstvo v svojih gozdovih, ki pa so bili tedaj še v veliki meri neizkoriščeni.

Če zaključimo, lahko rečemo, da briksensko zemljiško gospodstvo ni pomembno zaradi svojega obsega ampak zaradi načina, kako je nastalo in se razvijalo, saj nam prav ta razvoj pomeni odprto okno, skozi katero si lahko ogledamo predfevdalno staroslovansko družbo.

Summary

THE USE OF ARCHAEOLOGICAL FINDS AND HISTORICAL SOURCES IN THE HISTORICAL RESEARCH OF THE MIDDLE AGES (SHOWN ON THE EXAMPLE OF BLEĐ AND OF THE DEVELOPMENT OF THE BRIKSEN ESTATE THERE)

The knowledge of the history of the Slovenes can be deepened only by using new sources beside those already known, i. e. material (archaeological) sources. They give the possibility of more thorough solution of the problems connected with a period in question. In order to be able to use material and written sources together one should be acquainted with the method of their linking. The author has tried to fulfil this condition in the preface to this treatise (and tells more about linking archaeology and history, as well as about the method of using material and written sources in the treatise: *Linking Material and Written Sources in the Research of the Early Middle Ages (of the alpine Slavs)*, *Arheološki vestnik (Archaeological Herald)* 30, Ljubljana 1979, which is in preparation). Written and material sources can be linked in two directions: horizontally, on condition that written and material sources belong to the same period, and vertically, if the sources belong to several periods following one another. The second possibility seems more promising because of numerous written sources from later centuries; but there a retrograde analysis of their signification should be considered.

In order to link material and written sources the following conditions should be fulfilled:

1. Written and material sources should refer to the same place.
2. Sources should be as close as possible in time and meaning.
3. The archaeological picture (which is obtained from field archaeology), the subject of the research in a certain period should be accurate.
4. An accurate picture of the situation in the period and place researched should be worked out, for which the knowledge of later written sources back to the first cadastres is necessary.

When collecting material and written sources, the best is to be restricted to one smaller provincial unit, the reason being that more or less complete historical processes were going on within such frames.

All the conditions listed above can in the territory of Slovenia best be fulfilled by examining the region of Bled. The author limited himself only to the villages around the lake of Bled. On the one hand, this territory has been relatively well searched, on the other, there exists a whole chain of written sources referring to this territory, from the beginning of the 11th century up to this day. To establish the relationship of space between the two groups of sources methods of field history have been used, as well as identification of the places mentioned in written sources, and the places existing nowadays. A great help in solving some problems of field history was the cadastre named after the emperor Franz where, on the one hand, a certain place is mentioned for the last time in written sources, and on the other hand, the cadastre with its maps gives the possibility of place identification. Places that have been discovered in this way are connected also with archaeological sources. By means of the cadastre the named after the emperor Franz original ground-plans of some villages of Bled were redrawn. It became evident that some villages (such as Grad, Mlino, Rečica) consisted of several settlement centres which originate, as could be understood from the analysis of written sources, in different periods. According to the relation between old Slavic cemeteries and set-

tlement centres were formed: the first is represented by the oldest settlement centres with old Slavic cemeteries situated close to the centres (e.g. Grad—Pri lipi, Zeleče, Rečica—Grimščice), the second group is represented by later settlement centres without old Slavic cemeteries close to the centres (e.g. Grad—Gasa, Grad—Žabji potok, Zagorice, Mlino, Zazero, Rečica—Rečica), and the third by old Slavic cemeteries away from the oldest settlement centres (e.g. Otok (Isle), which represents a special problem, as there was no place for any settlement, Grad—Sedlo, Pristava, Žale, Mlino). The first group denotes those settlements that existed continuously from the early Middle Ages (included) up to now, the second group labels the settlements that appeared first at the end of the 10th century and in later centuries, when burying by the village was no more a habit, and the third old Slavic settlements that disappeared already in the early Middle Ages, and are now waiting to be dug out by the archaeologist's spade. When we come to know which villages, mentioned already in written sources (the 11th and later centuries), date already from the old Slavic period, we can apply, cautiously though, socio-economic and political findings about these settlements, obtained by means of the analysis of written sources, back to the past. This enriches the knowledge of the old Slavic period, as well as valuation of material remains from this period.

The last part of the treatise deals with territorial development of the Brixen land nobility at Bled up to the year 1253, from which we have preserved its first land-register. The appearance of the nobility was based on the fall of the pre-feudal old Slavic social structures, and on their loss of the land. The heart of the old Slavic social organization was succeeded by the heart of the Brixen nobility. Thus, in this development only the place was preserved, but with an entirely new function, obtained from a new period in the development of socio-economic relations; the place became the centre of the land nobility in the territory.

The nobility developed from a moderate beginning only gradually; this is the reason why the land-register from the year 1253 shows only the picture of a certain stage in the development. This is by no means the picture of the situation, which would remain unchanged from the first half of the 11th century. The Brixen bishops gained their land through royal donations, with money, and forcibly from their neighbours. Until the year 1253 the nobility became the strongest, in accordance with general development of the population, by means of colonization in the 12th and the 13th century.

* Ta razprava je bila nagrajena z univerzitetno Prešernovo nagrado za leto 1978.

Prof. dr. Bogu Grafenauerju se za mentorstvo najlepše zahvaljujem.